

บทที่ 4

การกำหนดนโยบายโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล

ในบทนี้จะกล่าวถึงกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) คือ โครงการเขื่อนปากมูล เพื่อให้รัฐบาลตัดสินใจอนุมัติ และการดำเนินโครงการดังกล่าวจนประสบผลสำเร็จนั้น มีกลุ่มสนับสนุนและคัดค้านใดบ้าง และกลุ่มต่างๆ เหล่านั้นได้พยายามเข้าไปมีบทบาท เพื่อให้การกำหนดนโยบายสาธารณะดังกล่าวดำเนินไปในทิศทางที่ตนต้องการอย่างไร รวมทั้งมีสถานการณ์ทางการเมืองอันมีนัยสำคัญอะไรบ้างต่อกรณีเขื่อนปากมูล ซึ่งในกรณีนี้จะศึกษากระบวนการกำหนดนโยบายเขื่อนปากมูลในขั้นตอนการก่อตัวของนโยบายและข้อเสนอนโยบายเขื่อนปากมูล จนได้รับการอนุมัติงบประมาณก่อสร้างเขื่อนปากมูล และการนำนโยบายเขื่อนปากมูลไปปฏิบัติในช่วงตั้งแต่การอนุมัติงบประมาณ จนถึงเขื่อนปากมูลก่อสร้างเสร็จพร้อมที่จะผลิตกระแสไฟฟ้า ซึ่งทั้งสองช่วงอยู่ในขั้นตอนที่ 2 และ 3 ของกระบวนการกำหนดนโยบายที่พัชรี สิริโรส จำแนกไว้ (โปรดดูรายละเอียดบทที่ 2 หน้า 19-20.)

สำหรับกรณีศึกษาเขื่อนปากมูลในมิติของกระบวนการกำหนดนโยบายนั้น ผู้วิจัยประสบปัญหาในการแสวงหาข้อเท็จจริงเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ เนื่องจากกรณีเขื่อนปากมูลได้เป็นประเด็นปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง ตั้งแต่คณะรัฐมนตรีสัญญาครุฑรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ มีมติอนุมัติในหลักการเขื่อนปากมูลเมื่อ 8 เมษายน 2532 จนกระทั่งในปัจจุบัน (2538) ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาของการศึกษาของผู้วิจัย ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ กฟผ. และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จึงให้ข้อมูลเกี่ยวกับเขื่อนปากมูลที่เปิดเผยต่อสาธารณะเท่านั้น ส่วนสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีไม่อนุญาตให้ผู้วิจัยค้นคว้าข้อมูล โดยแนะนำให้ไปขอข้อมูลดังกล่าวจาก กฟผ. เอง ทั้งนี้ เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของทั้ง 3 หน่วยงานให้เหตุผลเกรงว่าจะกระทบต่อหน้าที่การงานและอาจรวมไปถึงหน่วยงานที่สังกัด ในขณะที่ข้อมูลของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยต่อกรณีเขื่อนปากมูลก็เป็นลักษณะเช่นเดียวกันกับหน่วยงานทั้งสาม แต่มาจากเหตุผลที่ว่า การคัดค้านเขื่อนดังกล่าวยังไม่ยุติ ดังนั้น ถ้ามีการให้ข้อมูลออกไปอาจทำให้การเคลื่อนไหวของฝ่ายคัดค้านไม่บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะผู้วิจัยมีสถานะเป็นทั้งข้าราชการและนักศึกษาจึงไม่ได้รับความร่วมมือจากทั้งสองฝ่ายแต่อย่างใด

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยได้พยายามแสวงหาข้อมูลในลักษณะไม่เป็นทางการ ซึ่งก็ได้ข้อมูลด้านเอกสารจำนวนหนึ่งอันพอที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์กรณีดังกล่าว ได้ในระดับหนึ่ง โดยจะนำมาพิจารณากับข่าวที่ปรากฏทางหน้าหนังสือพิมพ์ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นเป็นสำคัญ เนื่องจากในแต่ละช่วงเวลาบริบท (context) ของเหตุการณ์มีความแตกต่างกัน อีกทั้งเพื่อป้องกันลดการตีความของเหตุการณ์นั้น ๆ ให้ได้มากที่สุด ผู้วิจัยมีความจำเป็นที่จะต้องนำบทความต่าง ๆ ต่อกรณีเขื่อนปากมูลมาใช้อธิบายเหตุการณ์เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของกรณีศึกษาดังกล่าว ซึ่งจะได้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อกรณีเขื่อนปากมูล ดังนี้

เขื่อนปากมูลถูกริเริ่มจากสำนักงานพลังงานแห่งชาติ (สพช.) ร่วมมือกับรัฐบาลฝรั่งเศสได้เข้ามาศึกษาและสำรวจเบื้องต้นเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2510 โดยมีเหตุผลเบื้องต้นคือ เพื่อที่จะพัฒนาแหล่งน้ำมูลในเขตพื้นที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานีให้เกิดประโยชน์ แต่อีก 12 ปีต่อมาก็โอนเขื่อนนี้ให้กับ กฟผ.ในปี พ.ศ.2522 ซึ่ง กฟผ. ได้ทำการศึกษาความเป็นไปได้ของเขื่อนในแง่โครงการอเนกประสงค์ที่จะให้ประโยชน์ทางด้านไฟฟ้าและชลประทาน โดยร่วมกับบริษัทที่ปรึกษา SOGREAH ของฝรั่งเศสได้ทำการสำรวจด้านที่ตั้งของเขื่อน รวมถึงผลกระทบด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม จนทำรายงานเสร็จในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2523 กำหนดที่ตั้งเขื่อนบริเวณแก่งตะนะ ซึ่งคุ้มค่าในการลงทุน แต่จากความเห็นของกรมชลประทานพบว่ามีความยากลำบากด้านการอพยพประชาชนจำนวนมากถึง 4,000 ครอบครัว เขื่อนดังกล่าวจึงต้องถูกระงับไป¹

หลังจากนั้น กฟผ. พยายามที่จะปรับลักษณะของเขื่อนปากมูลโดยทำการสำรวจใหม่ ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลฝรั่งเศสผ่านทางบริษัท ทีเอ็ม คอนซัลติ้ง เอ็นจิเนียร์ จำกัด ปรากฏผลการสำรวจในปี 2528 ให้ย้ายที่ตั้งเขื่อนจากเดิมมาทางเหนือน้ำประมาณ 2 กิโลเมตร และลดระดับกักเก็บน้ำ (สันเขื่อน) ให้ต่ำลง 4 เมตร ทำให้ลดจำนวนราษฎรที่ต้องโยกย้ายเหลือประมาณ 400 ครอบครัวและเหมาะสมในการลงทุน² เป็นที่น่าสังเกตว่าการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการเขื่อนปากมูลของ กฟผ. ทั้งในช่วงแรกที่มีผลกระทบเป็นจำนวนมากและในช่วงที่สองที่มีการปรับเปลี่ยนโครงการให้มีผลกระทบน้อยลง จะเห็นได้ว่า ประชาชนที่จะได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลมิได้มีส่วนในการแสดงความคิดเห็นต่อโครงการ ที่จะมีผลกระทบต่อวิถี

¹ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล (กรุงเทพฯ: กองการพิมพ์ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ กฟผ., 2534), หน้า 1-2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-3.

ชีวิตของพวกเขาแต่อย่างใด ดังคำกล่าวของนายบุญเท่ง เต็มดี ราษฎรบ้านหัวเหว อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุตรดิตถ์ ที่กล่าวว่า “ กฟผ. ไม่เคยถามผมหรือชาวบ้านเกี่ยวกับปลา แม่น้ำของเราหรือเขื่อน...ไม่มีเจ้าหน้าที่สักคนของ กฟผ. ที่จะถามความคิดเห็นอย่างไร พวกเขาเพียงแต่ออกคำสั่งว่าเราจะต้องทำอะไร”³

เมื่อเป็นที่มั่นใจว่าไม่มีผลกระทบต่อประชาชนและสิ่งแวดล้อมมากมายเหมือนตอนแรก กฟผ. จึงเริ่มดำเนินการประชาสัมพันธ์เชื่อมปากมูล ด้วยการเชิญ พล.อ.เทียนชัย ศิริสัมพันธ์ รองนายกรัฐมนตรี (ยุครัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์) ไปดูสถานที่ก่อสร้างเขื่อนไม่ทันที่ กฟผ. จะยื่นเสนอขออนุมัติเขื่อนดังกล่าว รัฐบาลชุดนั้นก็มีความกังวลเพราะการยุบสภาผู้แทนราษฎร⁴ และพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในรัฐบาลชุดต่อมาในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2531 ซึ่งเป็นรัฐบาลผสมที่มาจาก การเลือกตั้งประกอบ ด้วย พรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคราษฎร พรรคมวลชน และพรรคประชาธิปไตย โดยมี ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง เป็นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ดูแลรับผิดชอบ กฟผ. ทั้งนี้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ในจังหวัดอุบลราชธานีสังกัดพรรคร่วมรัฐบาลทั้งหมด⁵ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองนี้ทำให้ กฟผ. ปรับยุทธวิธีผลักดันเขื่อนปากมูลลงสู่ท้องถิ่นเมื่อ 15 มกราคม พ.ศ.2532 โดยเชิญคณะผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี (ร.ต.สุชัย ณ อุบล รองผู้ว่าราชการจังหวัดไปแทน) ประกอบด้วย สมาชิกสภาจังหวัด หอการค้าจังหวัด และนายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองปากมูล ไปดูเขื่อนต่าง ๆ ที่จังหวัดกาญจนบุรี และแบบจำลองเขื่อนชนิดเดียวกับเขื่อนปากมูลที่สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (AIT) ซึ่งเมื่อคณะดังกล่าวกลับมาก็ได้ให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนถึงผลดีของการสร้างเขื่อน⁶ พร้อมกันนี้ กฟผ. ได้เสนอเขื่อนปากมูลให้สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (สปน.) พิจารณานำเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณาอนุมัติต่อไประหว่างการพิจารณาเสนอคณะรัฐมนตรีนั้น สปน.จะต้องนำเรื่องเขื่อนปากมูลให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) พิจารณาอีกขั้นหนึ่งก่อน

³ เอ็ดเวิร์ด โกลสมิทธิ และนิโคลัส ฮิลยาร์ด, เขื่อน กั้นฟ้า กักลม ? (1) , แปลโดย วิฑูรย์ ปัญญากุล (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537), หน้า 271.

⁴ วิมลรัตน์ สุขเจริญ, “การไฟฟ้าฝ่ายผลิตกับเขื่อนปากมูล,” ใน บัณฑิต จันทร์โรจน์กิจ, กัลยา อุดมวิทิต และวิมลรัตน์ สุขเจริญ บรรณาธิการ, การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา, 2537), หน้า 72.

⁵ มติชน (21 สิงหาคม 2531) : 7.

⁶ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (20-26 มกราคม 2532) : 64.

เนื่องจากเขื่อนปากมูลเป็นโครงการของรัฐวิสาหกิจที่จะมีผลก่อนนี้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้น จึงต้องให้ สศช. พิจารณารายละเอียดความเหมาะสมทางเศรษฐกิจและสังคมการใช้เงินกู้ทั้งในประเทศและต่างประเทศ⁷ ซึ่งโครงการใดจะได้รับการอนุมัติ มักมีลักษณะที่โครงการอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หรือเป็นโครงการริเริ่มโดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ หรืออยู่ในความสนใจของผู้ให้กู้⁸ ซึ่งเขื่อนปากมูลเข้าลักษณะทั้งสามประการดังกล่าว

ขณะเดียวกัน สศช. ในฐานะคณะกรรมการประสานการวางแผนโครงการเขื่อนและอ่างเก็บน้ำที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ก็มีหน้าที่พิจารณาเขื่อนปากมูล เนื่องจากมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดย สศช. ได้ให้สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติพิจารณาให้ความเห็นชอบผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของเขื่อนปากมูลในขั้นหนึ่งก่อน⁹ แล้วจึงนำมาพิจารณาในคณะกรรมการฯ ดังกล่าว ซึ่ง กฟผ. ก็ได้จัดทำรายงานผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและแนวทางแก้ไขตามแนวทางของคณะกรรมการฯ และผ่านความเห็นชอบ จนทำให้ สศช. พิจารณาเขื่อนปากมูลแล้วมีความเห็นสนับสนุนเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2533 แล้วนำเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณาจนอนุมัติงบประมาณเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2533

จะเห็นได้ว่าขั้นตอนการพิจารณาอนุมัติงบประมาณแก่เขื่อนปากมูลนั้น เป็นขั้นตอนระบบราชการ ซึ่งในระหว่างขั้นตอนดังกล่าวเขื่อนปากมูลได้ผ่านการพิจารณาของคณะรัฐมนตรีเห็นชอบในหลักการเมื่อ 14 มีนาคม 2532 ทำให้กลุ่มคัดค้านนำโดยนายอิสสระ สมชัย อดีต ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานีในสมัยนั้น/ทนายความ และนายไพฑูรย์ ขอบเสียง ประธานฝ่ายช่วยเหลือประชาชนทางกฎหมาย/อนุกรรมการสภาพทนายความ จังหวัดอุบลราชธานี โดยได้รับการประสานข้อมูลจากนายนิกร วิสเพ็ญ เจ้าหน้าที่สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.) ประจำจังหวัดอุบลราชธานี เริ่มแสดงเจตจำนงว่าไม่ต้องการเขื่อนในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2532 ซึ่งในช่วงนี้ กลุ่มคัดค้านเคลื่อนไหวในลักษณะการตั้งคำถามและการนำเสนอถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนปากมูล อาทิ¹⁰

⁷ ระเบียบการก่อหนี้ของประเทศ พ.ศ.2528.

⁸ อภิชัย พันธเสน, “ความรู้เบื้องต้นบางประการเกี่ยวกับหนี้ต่างประเทศ”, ใน วิกฤติการณ์หนี้ต่างประเทศของรัฐบาลไทย (กรุงเทพฯ:สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2530), หน้า 36.

⁹ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2518.

¹⁰ นवलจันทร์ สิงห์สำราญ, “5 ปีแห่งการต่อสู้ : ชาวบ้านได้อะไรจากเขื่อนปากมูล”, กรุงเทพธุรกิจ (28 ธันวาคม 2536) : 2.

1. เกิดการสูญเสียที่ดินของประชาชน
2. สูญเสียป่าไม้ 5,000 ไร่
3. ก่อให้เกิดน้ำเน่า โรคระบาด
4. เกิดการสูญพันธุ์ของปลารวมชาติในแม่น้ำมูลและลำน้ำสาขา
5. ก่อให้เกิดอุทกภัยในฉับพลัน
6. สูญเสียแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ
7. ก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดี เชื้อนปากมูลก็ได้รับการอนุมัติในหลักการเมื่อ 8 เมษายน 2532 จากคณะรัฐมนตรีสัญจรที่จังหวัดขอนแก่น โดยให้ กฟผ. จัดทำรายละเอียดของเชื้อนนี้เสนอเพื่อดำเนินการอนุมัติงบประมาณตามขั้นตอนต่อไป ส่งผลให้เกิดการคัดค้านเชื้อนปากมูลอย่างเป็นทางการจากกลุ่มต่างๆ ตามมา ซึ่งแบ่งได้เป็น 7 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 : จุดเริ่มแรกของการเคลื่อนไหวสนับสนุนและคัดค้านโครงการ

กลุ่มคัดค้านเชื้อนปากมูลที่ก่อตัวมาก่อนหน้านี้ ได้เริ่มเคลื่อนไหวคัดค้านอย่างเป็นทางการในงานสงกรานต์อำเภอพิบูลมังสาหารบริเวณแก่งสะพือ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเมื่อ 13 เมษายน พ.ศ.2532 ด้วยการแจกใบปลิวโจมตีเชื้อนปากมูล เน้นประเด็นแก่งสะพือจะถูกน้ำท่วม ทำให้กลุ่มค้าขายบริเวณแก่งสะพือออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านร่วมด้วย ขณะเดียวกันนายอิสสระ สมชัย ผู้นำกลุ่มคัดค้านได้ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อนายกรัฐมนตรีผ่านนายสุทัศน์ เงินหมื่น รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข/ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานี ที่มาเป็นประธานในงานดังกล่าว ซึ่งนายสุทัศน์ เงินหมื่น รับว่าจะนำเรื่องร้องเรียนนี้เสนอต่อรัฐมนตรีที่ดูแลรับผิดชอบ กฟผ. ให้พิจารณาดำเนินการและทบทวนหาแนวทางที่เหมาะสมต่อไป¹¹

เมื่อกระแสคัดค้านในพื้นที่ปรากฏต่อสาธารณชนอย่างเป็นทางการ กฟผ. จึงต้องหาเสียงสนับสนุนในพื้นที่เพื่อผลักดันเชื้อนปากมูลให้ประสบผล โดยเริ่มจากนายสุพิณ ปัญญา มาก ผู้อำนวยการฝ่ายประชาสัมพันธ์ของ กฟผ. ได้ไปชี้แจงเชื้อนปากมูลเป็นครั้งแรกต่อกลุ่มพ่อค้าและข้าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ณ วิทยาลัยอุบลราชธานีเมื่อ 22 เมษายน 2532 มี

¹¹ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (24-30 เมษายน 2532) : 63.

สาระสำคัญสรุปได้ว่าเขื่อนนี้จะมีหมู่บ้านถูกน้ำท่วม 13 หมู่บ้าน วัด 5 แห่ง โรงเรียน 5 แห่ง ซึ่งจะต้องถูกอพยพออก ที่สำคัญจะไม่ก่อให้เกิดน้ำท่วมแก่งสะพือ เพราะสามารถกักเก็บน้ำในเวลากลางคืนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และเวลากลางวันก็ปล่อยน้ำออกมาเพื่อลดระดับน้ำมิให้น้ำท่วมแก่งสะพือ นอกจากนี้การก่อสร้างเขื่อนจะไม่มีการระเบิดแก่งต่าง ๆ ในลำน้ำมูล¹² ต่อมา นายสุพิน ปัญญาภักดิ์ กิ่งแจ่งเขื่อนปากมูลให้แก่กลุ่มนิเวศบอลโอพีเนี่ยน 89 (มีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าและข้าราชการจังหวัดอุบลราชธานี) เมื่อ 17 พฤษภาคม 2532 ยืนยันเขื่อนปากมูลจะไม่ก่อให้เกิดน้ำท่วมแก่งสะพือ แต่ให้เหตุผลต่างกับการชี้แจงครั้งแรกคือจะลดระดับการกักเก็บน้ำลงและลดการเดินเครื่องลงเหลือ 2-3 ชั่วโมง/วัน ในฤดูร้อน เพื่อมิให้น้ำท่วมแก่งดังกล่าวในช่วงฤดูท่องเที่ยวและจะเดินเครื่องเต็มที่ในฤดูฝน¹³ จากการนำ ส.จ. และหอการค้าจังหวัดไปดูเขื่อนจำลองที่จังหวัดกาญจนบุรีประกอบกับการชี้แจงของนายสุพิน ปัญญาภักดิ์ ทำให้นายสมชาย สุรพัฒน์ รองประธานหอการค้าจังหวัดอุบลราชธานี เปิดเผยกับผู้จัดการรายสัปดาห์ขอสนับสนุนเขื่อนปากมูลอย่างเต็มที่ว่า

“เนื่องจากหนึ่งในสามของงบประมาณการสร้างเขื่อนปากมูล จะเป็นการใช้จ่ายและค่าแรงงานในจังหวัดอุบลราชธานี และเขื่อนนี้จะผลิตกระแสไฟฟ้าป้อนสู่ภาคอีสานที่ยังไม่เพียงพอ ซึ่งผลเสียของเขื่อนไม่มีอะไรมาก นอกจากแก่งสะพือซึ่งเจ้าหน้าที่ได้ชี้แจงว่าจะมีการปล่อยน้ำเวลากลางวันเพื่อให้เห็นแก่งกลางน้ำ”¹⁴

ทางด้านกลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูล ประกอบด้วย ตัวแทนประชาชนใน 5 อำเภอ คือ โขงเจียม พิบูลมังสาหาร ตาลชุม วารินชำราบและเมือง ซึ่งจะได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล และกลุ่มค้าขายรายย่อยในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคือ แก่งสะพือ หาดวัดใต้ และหาดคูเดื่อได้เคลื่อนไหวด้วยการรวมกลุ่มกันก่อตั้งคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคข.) เมื่อ 19 พฤษภาคม 2532 มีนายไพฑูรย์ ขอบเสียง เป็นประธาน¹⁵ เป็นที่น่าสังเกตว่าการก่อตั้งคณะกรรมการดังกล่าวก็เพื่อให้การเคลื่อนไหวคัดค้านมีระบบและเกิดประสิทธิภาพสามารถบรรลุเป้าหมายไม่ให้เกิดการอนุมัติงบประมาณแก่เขื่อนปากมูล

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

¹³ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (22-28 พฤษภาคม 2532) : 59.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

ขณะที่การสนับสนุนเชื่อนดังกล่าว ได้ยกระดับการเคลื่อนไหวผลักดันเชื่อนขึ้นสู่ระดับรัฐมนตรีนำโดย ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง ได้จัดประชุมชี้แจงเชื่อนปากมูลให้แก่สาธารณชนที่ศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อ 11 มิถุนายน 2532 ซึ่งมีหัวหน้าส่วนราชการของจังหวัดและตัวแทน กคช. เข้าร่วม ระหว่างการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายสนับสนุน ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง มักแสดงบทบาทของผู้รอบรู้และคอยพูดตัดบทฝ่ายที่แสดงความคิดเห็นคัดค้าน จนเป็นการผูกขาดการแสดงทัศนะ โดยอ้างการเป็นตัวแทนของประชาชนจะไม่นำเรื่องไม่ใช่ข้อเท็จจริงมาเปิดเผยกับทุกคน ทางด้านนายนิกร วิสเพ็ญ เจ้าหน้าที่ สสส. ประจำจังหวัดอุบลราชธานี ที่เป็นแกนนำ กคช. คนหนึ่ง กล่าวว่า “เชื่อนปากมูลเป็นเชื่อนเอนกประสงค์ ที่ผลิตไฟฟ้าอย่างเดียวและสามารถผลิตได้เพียง 1.8% ของระบบเท่านั้น รวมทั้งก่อให้เกิดผล กระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น กฟผ. ควรจะรับฟังทัศนะของฝ่ายอื่นบ้างเพื่อหาข้อยุติว่าสมควรจะสร้างหรือไม่ และถ้าเป็นไปได้อยากให้นำพลังงานไฟฟ้าจากแหล่งอื่น มาใช้”¹⁶

การโต้ตอบข้อมูลระหว่างฝ่ายสนับสนุนกับฝ่ายคัดค้านทวีความรุนแรง จนทำให้ตัวแทน กคช. เดินออกจากห้องประชุม เนื่องจาก ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง ยืนยันที่จะสร้าง เชื่อนนี้และใครไม่เห็นด้วยก็ให้คัดค้านไป หลังจากนั้นคณะของรัฐมนตรีได้เดินทางไปยังอำเภอโขงเจียมและพิบูลมังสาหาร เพื่อชี้แจงให้กับประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากเชื่อนดังกล่าว แต่ก็ต้องพบกับประชาชนที่คัดค้านในเขตอำเภอโขงเจียมถือป้ายคัดค้านการสร้างเชื่อน และที่อำเภอพิบูลมังสาหารประชาชนที่คัดค้านให้รัฐมนตรีบนเวทีปราศรัยจนถึงขั้นที่จะใช้กำลังปะทะกัน เนื่องจากรัฐมนตรีปิดกั้นมิให้กลุ่มคัดค้านแสดงความคิดเห็น แต่รัฐมนตรีอาศัยประสบการณ์เอาตัวรอดไปได้และเหตุการณ์ไม่นำไปสู่ความรุนแรง¹⁷

อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนเชื่อนปากมูลยังดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง โดยผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ได้มีหนังสือมอบหมายให้นายอำเภอทุกพื้นที่ทำการประชาสัมพันธ์เชิงรุก โดยเน้นถึงความหวังโยของรัฐบาลที่พยายามลงทุนสร้างเชื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและกักเก็บน้ำ ให้พอแก่การอุปโภคบริโภคของประชาชน และชี้แจงให้เห็นถึงประโยชน์ที่จังหวัดจะได้รับในรูปของโครงการนำที่จะชักจูงให้มีการลงทุนจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรม และนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ตามนโยบายของรัฐบาล ซึ่งในขั้นนี้ จังหวัดได้ประสานกับผู้แทนของ กฟผ.

¹⁶ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (19-25 มิถุนายน 2532) : 63.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

ให้ประสานงานโดยใกล้ชิดกับสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยประจำจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อผลิตสื่อประชาสัมพันธ์เชื่อมปากมูล ทั้งนี้ให้นายอำเภอใช้กลยุทธ์ในการประชาสัมพันธ์ไปสู่กลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะสถาบันการศึกษา และประชาชนทั่วไป ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดจะออกพบปะและชี้แจงต่อกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ที่ตั้งของโครงการต่อไป¹⁸ ต่อมา ร.ต. สุนัย ฌ อุบล รองผู้ว่าราชการจังหวัด ได้เรียกร้องให้กลุ่มครูประถมศึกษาในเขตอำเภอที่ประชาชนได้รับผลกระทบจากเชื่อมปากมูล ให้สนับสนุนโครงการดังกล่าว¹⁹

ช่วงที่ 2 : การเคลื่อนไหวในช่วงการอนุมัติโครงการ

การตอบโต้ระหว่างกลุ่มสนับสนุนกับกลุ่มคัดค้านเชื่อมปากมูลในช่วงต่อมา ได้ช่วงชิงการนำในการประชาสัมพันธ์ด้วยการออกข่าวเพื่อหามวลชนสนับสนุน ทั้งทางหนังสือพิมพ์ วิทยุและโทรทัศน์ ซึ่งการประชาสัมพันธ์ทางวิทยุและโทรทัศน์ส่วนใหญ่จะเป็นกระบอกเสียง ให้แก่ทาง กฟผ. เนื่องจากการประสานงานของจังหวัดอุบลราชธานีตั้งแต่เดือนตุลาคม 2532 แต่กลุ่มคัดค้านที่รวมตัวกันเป็น กคช.ก็อาศัยการเข้าหาประชาชนอย่างต่อเนื่อง²⁰ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2533 กลุ่มคัดค้านได้เคลื่อนไหวให้ปรากฏต่อสาธารณชนอีกครั้ง โดยการนำของ กคช. มีนายอิสสระ สมชัย และนายไพฑูรย์ ชอบเสียง เป็นแกนนำในช่วงนี้นายประสม ประคณศึกษาพันธ์ ส.ส.จังหวัดขอนแก่น พรรคราชฎร และ น.ส.ทัศนีย์ พลเยี่ยม รองนายกองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง เข้ามาเป็นแกนนำร่วมด้วย ซึ่งแกนนำการคัดค้านได้ร่วมกับประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเชื่อมจาก 5 อำเภอ คือ โขงเจียม พิบูลมังสาหาร ตาลชุมวารินชำราบและเมือง ประมาณ 1,000 คน ทำการชุมนุมบริเวณถนนหน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อ 11 กุมภาพันธ์ 2533 เพื่อชุมนุมประท้วงให้ระงับการอนุมัติงบประมาณแก่เชื่อมปากมูล²¹ เพราะรายงานของ กฟผ.นำเสนอข้อมูลผิดพลาดจากข้อเท็จจริง โดยผลจาก

¹⁸ กรมการปกครอง, “หนังสือที่ อบ 0015.2/38898,” 26 ตุลาคม 2532.

(อัดสำเนา)

¹⁹ สยามรัฐ (27 ธันวาคม 2532) : 15.

²⁰ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (5-11 กุมภาพันธ์ 2533) : 63.

²¹ สยามรัฐ (13 กุมภาพันธ์ 2533) : 16.

การสำรวจพื้นที่ของ กคช. พบว่า²²

1. ที่ดินครอบคลุมพื้นที่จำนวนกว่า 35,000 ไร่ จะต้องจมอยู่ใต้กระแสน้ำ
2. ประชาชนในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียงจำนวน 2,000 ครอบครัว ต้องถูกอพยพเคลื่อนย้ายออกจากบริเวณที่จะมีการสร้างเขื่อน
3. ระบบนิเวศวิทยาในบริเวณ 5 อำเภอจะถูกทำลายลง ส่วนจังหวัดใกล้เคียง เช่น ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ จะได้รับผลกระทบต่อโยงเป็นลูกโซ่ เช่น น้ำเสีย พันธุ์ปลาที่สำคัญถูกทำลาย โรคระบาดชนิดใหม่จะเกิดขึ้นตามมา
4. เขื่อนปากมูลจะมีผลกระทบต่อความรู้สึกและสำนึกของชุมชนในเรื่องการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน

พร้อมกันนี้ กลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านได้ยื่นหนังสือเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนการสร้างเขื่อนผ่านทางนายสายสิทธิ์ พรแก้ว ผู้ว่าราชการจังหวัด ขณะเดียวกันได้มีประชาชนที่เรียกตัวเองว่า กลุ่มพลังสนับสนุนเขื่อนปากมูล ประมาณ 1,000 คน เดินทางด้วยรถยนต์โดยสาร 20 คัน มาชุมนุมเผชิญหน้ากลุ่มคัดค้าน และในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2533 กลุ่มคัดค้านได้ทำการเผา หุ่นนายสายสิทธิ์ พรแก้ว และเผาโรงศพจำลองที่เขียนคำว่า “เขื่อนปากมูล ชาติละ 8 เม.ย.32 มรณะ 12 ก.พ.33” ไว้ด้านข้าง เนื่องจากไม่พอใจที่ผู้ว่าราชการจังหวัด ไม่นำหนังสือของกลุ่มคัดค้านเสนอต่อรัฐบาล รวมทั้งโจมตีทางจังหวัดที่เกณฑ์มวลชนจากอำเภอต่างๆ เพื่อเป็นพลังมาต่อต้านกลุ่มคัดค้าน เมื่อไม่มีความคืบหน้าในการแก้ปัญหาใดๆ จากรัฐบาล ปรากฏว่า เยาวชนจากอำเภอพิบูลมังสาหาร นักศึกษาวิทยาลัยเทคนิคอุบลราชธานี นักศึกษา วิทยาลัยครูอุบลราชธานี และนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง ที่ชุมนุมคัดค้าน รวมทั้งสิ้น 32 คน ได้ร่วมกันอดข้าวประท้วงเพื่อกดดันให้รัฐบาลดำเนินการตามข้อเสนอของกลุ่มผู้ชุมนุม²³ ในขณะที่มีใบปลิวเถื่อนออกแจกจ่ายทั่วบริเวณที่ชุมนุมและรอบเมือง โจมตีกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านว่ารับเงินจากประเทศคอมมิวนิสต์มาดำเนินการ และมีเนื้อหาชักชวนจะใช้กำลังขับไล่กลุ่มผู้นำคัดค้าน ต่อมาเมื่อใบปลิวโจมตีนักศึกษาและนายประสม ประคุณศึกษาพันธ์ว่าเป็นคนหนักแผ่นดิน และกล่าวถึงประโยชน์ที่ชาวอุบลราชธานีจะได้จากเขื่อน และเรียก

²² รัชดา ฉายสวัสดิ์, “การทำทลายในเชิงปัญญาต่อปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม : ศึกษากรณีการรณรงค์คัดค้านสร้างเขื่อนปากมูล”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 37 (5-11 สิงหาคม 2533) : 32.

²³ ไทยรัฐ (13 กุมภาพันธ์ 2533) : 26.

ร้องให้รัฐบาลรีบเร่งอนุมัติเชื่อนปากมูล โดยใบปลิวดังกล่าวออกในนามกลุ่มนิวอบลไอพีเนี่ยน 89 ชมรมสามล้อจังหวัดอุบลราชธานี และกลุ่มลูกท้าวคำผิง²⁴

ในวันเดียวกันกลุ่มสนับสนุนเชื่อนปากมูล คือ ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานี พรรคร่วมรัฐบาลและพรรคฝ่ายค้าน จำนวน 4 คน* ได้ร่วมกันแถลงข่าวต่อสื่อมวลชนที่รัฐสภาชี้แจงสนับสนุนเชื่อนปากมูลเพราะเชื่อนนี้จะยังประโยชน์แก่ภาคอีสานทางด้านกระแสไฟฟ้า เกษตรกรรมและการประมง โดยยืนยันว่าข้าราชการพ่อค้าและประชาชนในจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนใหญ่สนับสนุนเชื่อนนี้ ทั้งนี้ ในฐานะ ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานีได้ทำหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี ขอสนับสนุนให้มีการสร้างเชื่อนดังกล่าว²⁵ ขณะที่นายบรรหาร ศิลปอาชา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ชี้แจงกรณีประชาชนชุมนุมประท้วงเชื่อนปากมูลให้กับนายกรัฐมนตรีก่อนเข้าประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อ 13 กุมภาพันธ์ 2533 ว่าประชาชนที่รวมตัวกันประท้วงนั้นไม่ใช่ประชาชนในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี และมีการปลุกกระดมเชิญชวนประชาชนมาชุมนุมโดยอดีต ส.ส. (นายอิสสระ สมชัย) และ ส.ส.ของพรรคหนึ่งซึ่งเป็นพรรคร่วมรัฐบาล (นายประสม ประคณศึกษาพันธ์)** ส่วน ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานีทั้ง 12 คนต่างเห็นด้วยที่จะให้มีการก่อสร้างเชื่อน²⁶ และนายไชยศิริ เรื่องกาญจนเศรษฐ์ ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานี พรรคชาติไทย (เป็นแกนนำสนับสนุนการสร้างเชื่อนปากมูลอย่างชัดเจนตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป) ได้ยืนยันภายหลังการชี้แจงของ นายบรรหาร ศิลปอาชา ขอให้นายกรัฐมนตรีดำเนินการเรื่องเชื่อนปากมูลต่อไป

²⁴ แนวหน้า (13 กุมภาพันธ์ 2533) : 15.

* นายวิทยา ชันอาสา พรรคชาติไทย นายสุรศักดิ์ บัวขาว พรรคประชาธิปัตย์ นายปัญญา จินตะเวช และนายต๋น จินตะเวช พรรคปวงชนชาวไทย (พรรคฝ่ายค้าน)

²⁵ เรื่องเดียวกัน.

** นายประสม ประคณศึกษาพันธ์ กล่าวกับประชาชาติธุรกิจเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2533 ว่า ขอยอมรับว่าเป็นผู้สนับสนุนการคัดค้านเชื่อนปากมูลมาตั้งแต่แรก ทั้งด้านการเงิน เสบียงอาหาร ยานพาหนะ โดยถือว่าเป็น ส.ส.ของประเทศไทย ได้รับแต่งตั้งเป็น กรรมการการดูแลการท่องเที่ยว และการสงวนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือว่าการกระทำตามหน้าที่

²⁶ มติชน (14 กุมภาพันธ์ 2533) : 15.

อยู่ยุติโครงการนี้และพร้อมที่จะนำประชาชนมากกว่ากลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านมาสนับสนุน²⁷ ขณะเดียวกันกลุ่มสนับสนุนเชื่อมปากมูลจากอำเภอโขงเจียม พิบูลมังสาหาร เดชอุดม และบุณฑริก ประมาณ 5,000 คน โดยการนำของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านของแต่ละอำเภอเดินทางมารวมกันที่สนามทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง เพื่อสมทบกับหอการค้า กลุ่มนิเวศพิเณนชมรมหนังเร่ ลูกเสือชาวบ้าน ทส.ปช. และกลุ่มผู้ใช้แรงงานจังหวัดอุบลราชธานี ที่มารออยู่ก่อนแล้ว ประมาณ 2,000 คน จากนั้นจึงจัดรูปขบวนพากันเดินขู๊บายสนับสนุนเชื่อมไปยังศาลากลางจังหวัด เพื่อนำหนังสือที่ลงลายมือชื่อผู้สนับสนุนมอบให้นายสายสิทธิ์ พรแก้ว นำเสนอรัฐบาลต่อไป พร้อมกันนี้ผู้ว่าราชการจังหวัดได้มีคำสั่งด่วนมากไปยังทุกอำเภอ ห้ามราชการทุกสังกัดเข้าร่วมสนับสนุนกลุ่มคัดค้าน และตั้งหน่วยเฉพาะกิจขึ้น เพื่อควบคุมสถานการณ์ที่มีการเสริมกำลังจากเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้ารักษาการณ์บริเวณโดยรอบศาลาประชาคมอย่างเข้มงวด²⁸ แต่แล้ว นายกรัฐมนตรีกลับสั่งการให้นายอนุวรรตน์ วัฒนพงศ์ศิริ ยับยั้งเชื่อมปากมูลไว้ก่อนและให้ตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาข้อเท็จจริง ผลดี ผลเสีย จากเชื่อมดังกล่าว ทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านสลายการชุมนุมลงเมื่อ 14 กุมภาพันธ์ 2533 จะเห็นได้ว่า การคัดค้านอย่างต่อเนื่องนี้ นำไปสู่การระงับเชื่อมปากมูลเป็นการชั่วคราว แต่การระงับดังกล่าวเป็นไปเพียงเพื่อหลีกเลี่ยงความรุนแรงที่อาจเกิดขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้เป็นเพราะเสถียรภาพของรัฐบาลเริ่มสั่นคลอน จึงต้องการลดปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับรัฐบาลในช่วงนั้นมากกว่าที่จะแก้ไข ปัญหาเชื่อมปากมูลโดยตรง²⁹

แต่ไม่ได้หมายความว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านจะยุติลงตามไปด้วย เนื่องจากกลุ่มคัดค้านไม่มั่นใจในคณะกรรมการที่จัดตั้งขึ้นมาจะพิจารณาอย่างเป็นธรรม เพราะไม่ตัวแทนประชาชนในคณะกรรมการและไม่มีกำหนดเวลาของการพิจารณาที่แน่นอน ดังนั้นในระหว่างรอการพิจารณาของคณะกรรมการดังกล่าว ตัวแทนประชาชนในอำเภอโขงเจียมและพิบูลมังสาหาร รวมทั้งกลุ่มค้าขายในตลาดอำเภอพิบูลมังสาหาร ได้ชุมนุมกันที่บริเวณแก่งสะพือเมื่อ 25 มีนาคม 2533 เพื่อทำพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อพะละงุมในศาลบริเวณแก่งสะพือและสาปแช่ง ส.ส. ที่สนับสนุนเชื่อมปากมูลโดยไม่บริสุทธิ์ใจ การชุมนุมดังกล่าว ตัวแทนชาวบ้าน คือ นายทองคำ สมบูรณ์ ราษฎรหมู่ที่ 4 บ้านท่าเสียว อำเภอพิบูลมังสาหาร กล่าวว่า

²⁷ เรื่องเดียวกัน.

²⁸ ไทยรัฐ (15 กุมภาพันธ์ 2533) : 15.

²⁹ ผู้จัดการรายสัปดาห์ (12-18 กุมภาพันธ์ 2533) : 64.

“ผมถูกอพยพมาเมื่อครั้งสร้างเขื่อนสิรินธรเมื่อปี 2512 ได้รับค่าชดเชยที่ดินไร่ละ 400 บาท ต่อมาย้ายไปอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติก็ถูกเจ้าหน้าที่คอยสอดส่องจับกุม จึงย้ายมาอยู่ที่ท่าเสียวและก็ถูกไล่ไปอีกเพราะเขาจะสร้างเขื่อนปากมูล และไม่ยอมให้สร้างเขื่อนอีก เพราะชาวบ้านที่ถูกอพยพจากเขื่อนสิรินธรที่เขาหาเงินมาให้ อยู่ เดียวนี้เงินหมดต่าง ๆ ร้างหมดแล้ว ทำกินไม่ได้ผล ดินเป็นกรวดหินจนต้องไปขอกทานเขากิน ก่อนจะย้าย กฟผ. บอกว่าจะจัดให้อยู่ในนิคมอย่างดี มีโครงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกองุ่น แต่พอไปอยู่จริงก็ไม่มีโครงการอะไรลงมา เดียวนี้ในนิคมฯ มีพวกขอกทาน เขื่อนสิรินธรฝัง 8 ฝัง 9 ไม่มีคนอยู่เลย”³⁰

ต่อมาในวันที่ 30 มีนาคม 2533 นายไพฑูรย์ สุพรรณ กรรมการกลุ่มเยาวชนพิบูล มังสาหาร นำกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านยื่นหนังสือต่อนายสุทิน จันทบุณยานนท์ หัวหน้าหน่วยปฏิบัติ งานชั่วคราวของ กฟผ. ประจำจังหวัดอุบลราชธานี โดยระบุว่า การยอมรับหรือไม่ยอมรับเขื่อนปากมูลควรเกิดขึ้นด้วยการชี้แจงหักล้างกันด้วยเหตุผล เพื่อให้เกิดประโยชน์กับทุกฝ่าย มิใช่บีบบังคับให้อีกฝ่ายต้องยอมรับโดยไม่มีข้อโต้แย้ง โดยเฉพาะฝ่ายที่ต้องสูญเสียที่ดินทำกินของบรรพบุรุษที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน แม้รัฐบาลจะสร้างจริงและหาที่ทำกินให้ใหม่ แต่ที่ใหม่ไม่สมบูรณ์เหมือนเก่า เพราะชาวบ้านเคยเห็นตัวอย่างจากเขื่อนสิรินธรมาแล้ว³¹

ขณะที่กลุ่มคัดค้านเคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่นั้น ทางฝ่ายสนับสนุนเขื่อนปากมูลโดยนายดำรง วารินทร์ศิริกุล ประธานหอการค้า จังหวัดอุบลราชธานี ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ฐานเศรษฐกิจกล่าวหาผู้นำการประท้วงเขื่อนปากมูลส่วนใหญ่เป็นคนจากนอกพื้นที่ บางส่วนเป็นคนต่างจังหวัดเข้าไปเผยแพร่ประชาชนในพื้นที่ซึ่งเป็นการไม่ถูกต้อง และหอการค้าขอยืนยันที่จะสนับสนุนเขื่อนปากมูลจนถึงที่สุดเหมือนกับอีกหลายหน่วยงานในจังหวัดทั้งภาครัฐ และเอกชน ซึ่งหอการค้าจะติดป้ายสนับสนุนทั่วเมืองพร้อมกับประกาศชักชวนให้ประชาชนเห็นถึงความสำคัญของโครงการนี้ และจะใช้มาตรการ “มีอบชนมีอบ” และจะรวมพลังครั้งยิ่งใหญ่กับหน่วยงานทั้งภาครัฐ และเอกชนออกมาแสดงพลังให้เห็นว่าคนเมืองอุบลราชธานีเห็นด้วยกับเขื่อนปากมูล³² อีกทางหนึ่งนำโดยนายไชยศิริ เรืองกาญจนเศรษฐ์ พร้อมด้วย ส.ส. และ ส.จ.

³⁰ ชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอุบลราชธานี, “รายงานบรรยากาศการสาปแช่งผู้อ้างว่าเป็นตัวแทนของประชาชน,” แนวหน้า (18 กุมภาพันธ์ 2533) : 8.

³¹ แนวหน้า (31 มีนาคม 2533) : 1.

³² ฐานเศรษฐกิจ (9-15 เมษายน 2533) : 9.

จังหวัดอุบลราชธานี ประมาณ 20 คน ได้เข้าพบนายกรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาล เมื่อ 27 มีนาคม 2533 เพื่อให้รัฐบาลสนับสนุนเขื่อนปากมูล โดยให้เหตุผลว่า หากโครงการนี้มีความล่าช้าจะก่อให้เกิดปัญหาหิวอดุราคาแพง ในวันเดียวกันประชาชนที่สนับสนุนเขื่อนปากมูล ประมาณ 4,000 คน นำโดยประธานหอการค้าจังหวัดอุบลราชธานีร่วมกับข้าราชการ และกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ได้เคลื่อนไหวแสดงพลังบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดออกมาต้อนรับและรับหนังสือสนับสนุนเขื่อนดังกล่าวเพื่อนำเสนอต่อนายกรัฐมนตรี³³

และในวันที่ 15 เมษายน 2533 นายไชยศิริ เรื่องกาญจนเศรษฐ์ ได้จัดประชุมชี้แจง สนับสนุนเขื่อนปากมูลที่โรงแรมปทุมรัตน์จังหวัดอุบลราชธานี แต่ไม่สามารถตอบคำถามของกลุ่มคัดค้านที่ซื้อบัตรเข้าไปร่วมประชุม และระงับอารมณ์ไม่อยู่ จึงให้กลุ่มคัดค้านออกจากห้องประชุม ซึ่งกลุ่มคัดค้านก็ได้ปฏิบัติตามเนื่องจากถูกฝ่ายสนับสนุนโห่ไล่และเกรงว่าจะไม่ปลอดภัย แต่เมื่อตัวแทนกลุ่มคัดค้านที่ตั้งคำถามเดินออกจากห้องประชุมมาก็ถูกทำร้ายร่างกายจนเป็นเหตุให้นายอริชัย บุญประสิทธิ์ นายทองคำ สมบูรณ์ และ น.ส.ทัศนีย์ พลเยี่ยม เข้าแจ้งความดำเนินคดีนายไชยศิริ เรื่องกาญจนเศรษฐ์ กล่าวหาว่าเป็นผู้สั่งการให้ลูกน้องทำร้ายร่างกายผู้อื่น อย่างไรก็ตามผู้ถูกกล่าวหาได้ปฏิเสธข้อกล่าวหาดังกล่าวในเวลาต่อมาว่าไม่เป็นความจริง ซึ่งในวันที่ประชุมมีหลายกลุ่มไม่รู้ว่าเป็นใคร และมอบให้นายวิเชียร ตันตีสรินทร์ นายกสโมสรโรตารีจังหวัดอุบลราชธานีชี้แจงเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและปฏิเสธข้อกล่าวหาให้นายไชยศิริ พร้อมทั้งกล่าวเตือนนักศึกษาอย่าได้เข้าไปในจังหวัดอุบลราชธานี เพราะอาจจะไม่ได้รับความปลอดภัย³⁴

ภายหลังจากที่กลุ่มคัดค้านออกจากห้องประชุม นายไชยศิริ เรื่องกาญจนเศรษฐ์ ได้กล่าวหากกลุ่มคัดค้านในห้องประชุมว่า “เป็นพวกก่อวินาศกรรมเป็นคณนอกพื้นที่เป็นพวกแกว (ญวน) โดยเฉพาะคุณทัศนีย์ ถ้าสืบสาวบรรพบุรุษคือแกว และหากคุณทัศนีย์เป็นคนมีความคิดก็ขอให้กลับไปพัฒนาประเทศเวียดนาม”³⁵ ทางด้าน ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานี นำโดย นายสนธิ จันทรวงศ์ และนายชาติรี พิริยะกิจไพบูลย์ พรรคกิจสังคม ได้นำ ส.จ. กำนัน ผู้ใหญ่

³³ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, โครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล (กรุงเทพฯ : กองการพิมพ์ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ กฟผ., 2534), หน้า 25.

³⁴ แนวหน้า (25 เมษายน 2533) : 2.

³⁵ วัฏจักร (16 เมษายน 2533) : 1.

บ้านและชาวบ้านกว่า 400 คน เดินทางมาให้กำลังใจนายไชยศิริ เรื่องกาญจนเศรษฐ และคณะรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาลเมื่อ 24 เมษายน 2533 เนื่องจากมีข่าวว่า ในวันนั้นคณะรัฐมนตรีจะพิจารณาอนุมัติงบประมาณกรณีเขื่อนปากมูล แต่ในวันดังกล่าวไม่มีการพิจารณาเรื่องเขื่อนดังกล่าว³⁶ อย่างไรก็ตามในวันประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อ 15 พฤษภาคม 2533 เขื่อนปากมูลได้ถูกนำเข้าพิจารณาในระเบียบวาระ และคณะรัฐมนตรีก็ตัดสินใจมีมติอนุมัติงบประมาณในการสร้างเขื่อนปากมูล จำนวน 3,880 ล้านบาท พร้อมกันนี้ได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาเขื่อนปากมูล จำนวน 2 ชุด ตามที่ กฟผ.เสนอมา คือ คณะกรรมการกำหนดค่าทดแทนที่ดินและทรัพย์สิน และคณะกรรมการประสานงานอพยพราษฎร ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนเกิดความมั่นใจในเรื่องค่าทดแทนที่เป็นธรรม รวมทั้งการจัดเตรียมที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้มีปัจจัยบริการพื้นฐานไว้พร้อมสำหรับประชาชนที่จะอพยพเคลื่อนย้ายไปอยู่นั้น³⁷ คณะกรรมการที่แต่งตั้งขึ้นทั้งสองชุดนั้นจะมีผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีเป็นประธานกรรมการ และมีส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเป็นกรรมการทั้งสิ้น แต่ไม่มีตัวแทนจากภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องกับโครงการดังกล่าวทั้งในแง่เสียประโยชน์หรือได้รับผลกระทบ

ทันทีที่คณะรัฐมนตรีมีมติดังกล่าว ส่งผลให้ประชาชนที่คัดค้านเขื่อนปากมูลจากอำเภอโขงเจียมและพิบูลมังสาหาร จำนวน 700 คน เดินทางไปชุมนุมที่แก่งสะพือและประกาศไม่ยอมรับมติดังกล่าว ขณะเดียวกันก็ไม่ยอมให้เจ้าหน้าที่ กฟผ.เข้าไปในพื้นที่สร้างเขื่อน แต่ในวันที่สามของการชุมนุมกลุ่มผู้ชุมนุมเริ่มรู้สึกท้อแท้เนื่องจากเขื่อนปากมูลได้ถูกอนุมัติให้ก่อสร้างแล้ว และเห็นว่าการคัดค้านด้วยวิธีการต่างๆ ที่ผ่านมาไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด จึงเคลื่อนขบวนไปยังจุดที่จะมีการก่อสร้างเขื่อนเพื่อทำการตั้งศาลเพียงตาบวงสรวงสิ่งศักดิ์ในลำน้ำมูล และหากผู้ใดทำลายขอให้ม็อนเป็นไป หลังจากนั้นจึงสลายการชุมนุม ในขณะที่ตัวแทนกำนันผู้ใหญ่บ้านจากจังหวัดอุบลราชธานีที่สนับสนุนเขื่อนปากมูลได้นำดอกไม้มอบให้นายไชยศิริ เรื่องกาญจนเศรษฐ และนายอนุวรรตน์ วัฒนพงศ์ศิริ³⁸

³⁶ สยามรัฐ (25 เมษายน 2533) : 1.

³⁷ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, “หนังสือด่วนมาก ที่ กฟผ.31107/18892,” 10 เมษายน 2533. (อัดสำเนา)

³⁸ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, โครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล, หน้า 26.

ช่วงที่ 3 : การเรียกร้องให้ตั้งคณะกรรมการพิจารณาโครงการ

หลังจากเขื่อนปากมูลได้รับการอนุมัติ ทางฝ่าย กฟผ. ได้เริ่มดำเนินการตามแผนที่วางไว้พร้อมไปกับการจัดประชาสัมพันธ์โครงการกับกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ เจ้าหน้าที่ส่วนราชการ กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านต่างๆ³⁹ ให้หันมาสนับสนุนเขื่อนปากมูล และเพื่อป้องกันการต่อต้านที่อาจจะเกิดขึ้นในช่วงการดำเนินงาน ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีในฐานะประธานกรรมการประสานงานอพยพราษฎร ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาสองชุดเมื่อ 29 มิถุนายน 2533 ได้แก่ คณะอนุกรรมการเลือกพื้นที่จัดสรรและพิจารณาแก้ไขผลกระทบ และคณะอนุกรรมการจัดราษฎรเข้าอยู่ในที่จัดสรรและในหมู่บ้านเดิม โดยมีรองผู้ว่าราชการจังหวัด ร.ต.สุชัย ณ อุบล เป็นประธานอนุกรรมการทั้งสองชุด และมีหน่วยงานของรัฐเป็นอนุกรรมการ โดยไม่มีตัวแทนของภาคประชาชนเข้าไปเป็นอนุกรรมการเหมือนกับคณะกรรมการทั้งสองชุดที่นายกรัฐมนตรีแต่งตั้ง ขณะเดียวกัน นายกรัฐมนตรีได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการประชาสัมพันธ์เขื่อนปากมูล เมื่อ 18 กันยายน 2533 มีปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และผู้แทนส่วนราชการเป็นกรรมการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์ โดยเน้นการประชาสัมพันธ์เชิงรุกเพื่อสร้างความเข้าใจกับทุกฝ่ายให้มากยิ่งขึ้น⁴⁰ ซึ่งในช่วงนั้นการคัดค้านจะออกมาในลักษณะเชิงวิชาการตามบทความในสื่อมวลชน ไม่มีการเคลื่อนไหวคัดค้านในรูปแบบมวลชนกดดัน

ซึ่ง กฟผ. อาศัยจังหวะปลอดจากการกดดันดังกล่าวเร่งเตรียมการก่อสร้างเขื่อนปากมูล จนกระทั่งมีการเสนอเรื่องขอความเห็นชอบจากกรมป่าไม้ในการเข้าใช้พื้นที่จำนวน 698 ไร่ จำนวนนี้จัดเป็นพื้นที่เพิกถอนออกจากเขตอุทยานแห่งชาติอย่างถาวรจำนวน 125 ไร่ ส่วนที่เหลืออีก 573 ไร่ จะใช้เป็นพื้นที่ก่อสร้างชั่วคราวเมื่อเขื่อนสร้างเสร็จพื้นที่ดังกล่าวจะคืนให้กับกรมป่าไม้ต่อไป ซึ่งกรมป่าไม้ได้อนุมัติตามที่ กฟผ. เสนอมาทั้งหมดและคณะกรรมการอุทยานแห่งชาติให้ความเห็นชอบหลักการ ดังนั้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์จึงนำเรื่องนี้เสนอสำนักนายกรัฐมนตรีเพื่อนำเข้าพิจารณาอนุมัติจากคณะรัฐมนตรี ให้เพิกถอนพื้นที่จำนวน 125 ไร่ และเป็นผลเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2534 ทำให้ กฟผ. เข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวได้ทันที ในขณะที่ตัวแทนประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลประมาณ 30 คน

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27

⁴⁰ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย “แนวนโยบายและแผนการประชาสัมพันธ์โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี 2534-2538,” ตุลาคม 2533, หน้า 1. (อัครสำเน)

ได้เคลื่อนไหวด้วยการยื่นจดหมายต่อนายกรัฐมนตรี เรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนมติคณะรัฐมนตรีเมื่อ 15 พฤษภาคม 2533 และชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับผลกระทบของเขื่อนและความเป็นอยู่ของประชาชน รวมทั้งการเพิกถอนพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะที่ถูกใช้เป็นพื้นที่ก่อสร้างชั่วคราวดังกล่าวเมื่อ 19 กุมภาพันธ์ 2534 แต่ก็ไม่ได้รับการตอบสนองแต่อย่างใดจากรัฐบาล⁴¹

ในช่วงรัฐประหาร เมื่อคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) นำโดย พล.อ.สุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด พล.อ.สุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก พล.อ.อ.เกษร โจนนิน ผู้บัญชาการทหารอากาศ พล.ร.อ.ประพัฒน์ กฤษณจันทร์ ผู้บัญชาการทหารเรือ และ พล.อ.อิสระพงศ์ หนุณภักดี รองผู้บัญชาการทหารบก กระทำการรัฐประหารต่อรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยให้เหตุผล 1) มีการทุจริตคอร์รัปชันในบรรดาระดับรัฐมนตรีร่วมรัฐบาลอย่างกว้างขวาง 2) ข้าราชการการเมืองรังแกข้าราชการประจำ 3) รัฐบาลเป็นเผด็จการรัฐสภา 4) มีการพยายามทำลายสถาบันทหาร และ 5) บิดเบือนคดีวันลอบสังหารซึ่งมีจุดมุ่งหมายล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ดี การทำรัฐประหารครั้งนี้ประชาชนหลายคนชื่นชม เพราะทนต่อปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในรัฐบาลไม่ได้⁴² กอปรกับคณะ รสช. ได้แต่งตั้งคณะรัฐบาลขึ้นมาบริหารประเทศในเวลาอันรวดเร็วเมื่อ มีนาคม 2534 มีนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นที่ยอมรับจากประชาชนในระดับหนึ่ง ทำให้ความรู้สึกต่อต้านจากประชาชนที่อาจจะก่อตัวขึ้นมาได้ลดระดับลง ขณะเดียวกัน คณะ รสช. ได้ประกาศกฎอัยการศึกควบคุมการเคลื่อนไหวภายในประเทศ โดยห้ามชุมนุมเกิน 5 คน เพื่อป้องกันการต่อต้านอีกชั้นหนึ่ง ข้อบังคับดังกล่าวถูกมองว่าสอดคล้องกันเมื่อ ทหารออกมาหนุนการสร้างเขื่อนปากมูล ซึ่งก็คือ พล.อ.นฤดลเดชประดิษฐ์ ผู้อำนวยการสำนักงานสารสนเทศ ที่เป็นหนึ่งในคณะกรรมการประชาสัมพันธ์เขื่อนปากมูล โดยให้เหตุผลว่า เขื่อนดังกล่าวจะยังประโยชน์ทั้งทางด้านเกษตรและการผลิตพลังงานไฟฟ้า⁴³

⁴¹ สยามรัฐ (20 กุมภาพันธ์ 2534) : 3.

⁴² ลิขิต ธีรเวคิน, วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 224.

⁴³ กรุงเทพธุรกิจ (15 มีนาคม 2534) : 24.

หลังจากการประกาศกฎอัยการศึก กฟผ. ได้อาศัยสภาวะการณ์ที่ปลอดจากการเคลื่อนไหวต่อต้านเร่งก่อสร้างเขื่อนปากมูล ทั้งๆ ที่ก่อนหน้านี้คณะกรรมการคัดค้านได้เริ่มก่อตัวขึ้นอีกครั้ง เนื่องจากการที่ กฟผ. ขออนุมัติเข้าไปใช้พื้นที่ชั่วคราวจำนวน 125 ไร่ อย่างไรก็ตามก็ตีแกนนำประชาชนริมแม่น้ำมูลที่คัดค้านเขื่อนปากมูลเริ่มตระหนักถึงความจำเป็นในการกระชับประสานงาน และขยายการรณรงค์ออกสู่สาธารณะ ดังนั้นตัวแทนประชาชนจึงได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มประชาชนในเขตอำเภอโขงเจียมและพิบูลมังสาหาร โดยใช้ชื่อว่า “กลุ่มฮักน้ำมูล” ซึ่งกลุ่มคัดค้านดังกล่าวได้ปรับยุทธวิธีในการคัดค้านแปรผันตามสถานการณ์ทางการเมืองที่จำกัดสิทธิและเสรีภาพในระยะนั้น ด้วยการไม่เคลื่อนไหวคัดค้านด้วยพลังมวลชนกดดันผู้ปกครองประเทศ แต่หันมาใช้วิธีการยื่นจดหมายคัดค้านเขื่อนปากมูล พร้อมทั้งรายชื่อประชาชนที่คัดค้านจำนวน 12,000 คน โดยตัวแทนประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนจำนวน 5 คน ได้ยื่นจดหมายนี้ต่อนายฟิลลิป แอนเนส (Phillip Annez) ตัวแทนธนาคารโลกประจำประเทศไทย (เป็นองค์กรต่างประเทศที่มีส่วนสนับสนุนทางด้านเงินกู้ในการที่จะทำให้เขื่อนปากมูลประสบผลสำเร็จ) เมื่อ 19 มีนาคม 2534 ขณะเดียวกันก็ได้ยื่นจดหมายดังกล่าวต่อนายอานันท์ บันยารชุน และคณะ รสช. เมื่อ 20 มีนาคม 2534 เพื่อเรียกร้องให้มีการทบทวนเขื่อนปากมูล แต่ก็ไม่ได้รับการตอบสนองแต่อย่างใด⁴⁴

และในวันครบรอบ 1 ปี ภายหลังจากการที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติงบประมาณให้ก่อสร้างเขื่อนปากมูล กฟผ. ก็เริ่มดำเนินการก่อสร้างเขื่อนหลังจากที่เตรียมการมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยการเข้าไปทำการไถและรื้อศาลพระภูมิเจ้าที่บริเวณหัวงานก่อสร้างเขื่อน ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนในบริเวณนั้น เป็นเหตุให้กลุ่มคัดค้าน ประกอบด้วยประชาชนจากอำเภอโขงเจียมและพิบูลมังสาหาร ประมาณ 300 คน และนักศึกษาจากคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 16 สถาบัน (คอทส.) ที่เข้าไปสังเกตการณ์การกระทำของ กฟผ. ได้มาชุมนุมที่บริเวณบ้านห้วยตุงสูงห่างจากบริเวณหัวงานประมาณ 9 กิโลเมตรเมื่อ 21 พฤษภาคม 2534 เนื่องจากไม่พอใจการกระทำของ กฟผ. โดยไม่ได้แจ้งให้ประชาชนทราบแต่อย่างใด และได้กระทำพิธีตั้งศาลพระภูมิขึ้นใหม่ในบริเวณที่ชุมนุมโดยให้ชื่อว่า “ศาลพิทักษ์แม่น้ำมูล” รวมทั้งทั้งเรียกร้องให้รัฐบาลระงับการก่อสร้างเขื่อน และตั้งคณะกรรมการ ประกอบด้วย ตัวแทนจาก กฟผ. ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน และนักวิชาการ เพื่อสำรวจผลกระทบจากการสร้างเขื่อน⁴⁵

⁴⁴ เอกลักษณ์แนวหน้า (21 มีนาคม 2534) : 3.

⁴⁵ มติชน (24 พฤษภาคม 2534) : 24.

อย่างไรก็ตาม ระหว่างการประชุมทางอำเภอพิบูลมังสาหารได้เชิญตัวแทนนักศึกษา จำนวน 5 คนไปยังที่ว่าการอำเภอ ซึ่งนายอำเภอได้ชี้แจงว่าการชุมนุมครั้งนี้เป็นเรื่องผิดกฎหมายการศึกษา เพราะในเขตอำเภอพิบูลมังสาหารและโขงเจียมยังไม่มีกรยกเลิกกฎดังกล่าว และนายอำเภอยังอ่านประกาศการประชุมเกิน 5 คนให้นักศึกษาฟังอีกด้วย แต่ก็ไม่มีกรดำเนินคดี ต่อนักศึกษาแต่อย่างใด คาดว่าทางราชการต้องการที่จะชู้่นักศึกษามากกว่า เพราะหากดำเนินคดีอาจจะทำให้ปัญหาขยายผลไปสู่สาธารณชน และที่สำคัญจะทำให้กระทบต่อการปกครองของคณะ รสช. พร้อมกันนี้ นายอำเภอพิบูลมังสาหารและศึกษาธิการจังหวัดได้เรียกประชุมกลุ่มครูและเจ้าหน้าที่ราชการชั้นผู้น้อยที่แสดงความคิดเห็นสนับสนุนกลุ่มประชาชนที่คัดค้านเขื่อน โดยมีการกล่าวตักเตือนให้เลิกคัดค้านเขื่อน มิฉะนั้น อาจจะมีได้รับการพิจารณาขึ้นเงินเดือน⁴⁶

ขณะที่ผู้คัดค้านในสวนกลางได้ดำเนินการเคลื่อนไหวคัดค้านเชิงวิชาการ นำโดย คอทส. องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ได้แถลงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการประท้วงต่อต้านเขื่อนปากมูลของประชาชนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ 23 พฤษภาคม 2534 และเรียกร้องให้มีการตั้งคณะกรรมการ ประกอบด้วย ตัวแทนจาก กฟผ. ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน นักวิชาการ และนักศึกษาเพื่อสำรวจผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม การแถลงดังกล่าวทำให้การประท้วงเขื่อนปากมูลเริ่มเข้าสู่ประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน โดยนายวิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ ผู้อำนวยการโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ได้ให้ข้อพิจารณาทางวิชาการ เกี่ยวกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและด้านสังคมที่จะเกิดขึ้นจากเขื่อนปากมูล ดังนั้นรัฐบาลควรมองภาพการชุมนุมเรียกร้องให้ชัด เพราะเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องการสร้างความวุ่นวายทางการเมือง แต่เป็นเรื่องความเดือดร้อนของประชาชนที่จะได้รับผลกระทบจากเขื่อนและเป็นความไม่พอใจที่ กฟผ. นำรถเข้าไปไกลศาลเจ้าที่ ซึ่งเป็นการเหยียดหยามและลบหลู่ประชาชน⁴⁷

การประชุมของกลุ่มคัดค้านยังคงดำรงต่อไป และมีความตึงเครียดมากขึ้นเป็นลำดับเนื่องจากไม่มีตัวแทนจาก กฟผ. มาชี้แจงทำความเข้าใจในเรื่องผลกระทบจากเขื่อน และไม่มีการติดต่อใดๆ จากรัฐบาล ขณะที่อำเภอพิบูลมังสาหารได้พยายามหาวิถีทางที่จะยุติการชุมนุม ด้วยการออกแถลงการณ์แจกจ่ายให้กับกลุ่มผู้ชุมนุมเมื่อ 25 พฤษภาคม 2534 เรียกร้องให้

⁴⁶ สยามรัฐ (22 พฤษภาคม 2534) : 14.

⁴⁷ สยามรัฐ (24 พฤษภาคม 2534) : 13.

ประชาชนที่ชุมนุมรีบสลายตัวกลับไปประกอบอาชีพตามปกติสุข อย่ายึดติดเป็นเครื่องมือของบุคคลอื่น และระบุว่าผลกระทบในส่วนของอำเภอพิบูลมังสาหาร ทางกรมได้แก้ไขให้ความช่วยเหลือไปแล้ว อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านก็ไม่ยอมสลายการชุมนุมและยังทำพิธีสาปแช่ง กฟผ. ให้ประสบความหายนะ⁴⁸ ขณะเดียวกัน มีการโยนก้อนหินเข้าไปในที่ชุมนุม และออกไปปลิวโจมตีนักศึกษาในนามชาวโขงเจียม ระบุว่านักศึกษาได้ชักชวนผู้สูงอายุมาร่วมชุมนุม โดยไม่คำนึงถึงสุขภาพร่างกาย และผู้สูงอายุดังกล่าวต้องนำอาหารไปเลี้ยงดูกลุ่มนักศึกษา ทั้งที่มีความยากจนโดยนักศึกษาไม่ต้องรับผิดชอบ ซึ่งการกระทำเช่นนี้นับว่าเป็นเดรัจฉานวิชา และถึงเวลาแล้วที่จะสั่งสอนนักศึกษากลุ่มนี้ได้สำนึกเสียที⁴⁹ จนกระทั่งนายสุพิณ ปัญญา มากออกมาชี้แจงตอบโต้ข้อกล่าวหากรณีการย้ายศาลว่ามีการดำเนินการตามระเบียบ โดยมีประชาชนมาร่วมเป็นพยานและนำศาลดังกล่าวไปตั้งในที่ใหม่แล้ว ส่วนการจ่ายค่าทดแทนทางคณะกรรมการกำหนดค่าทดแทนที่ดินและทรัพย์สินได้พิจารณาให้แก่ประชาชนบริเวณห้วงงาน ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์เป็นต้นมา ซึ่งประชาชนเจ้าของที่ดินให้ความร่วมมือพร้อมกับรับเงินค่าทดแทนและย้ายออกไปอยู่ในบริเวณที่จัดสรรให้ใหม่ จนถึงวันที่ 26 พฤษภาคม 2534 กฟผ. จ่ายเงินทดแทนไปประมาณ 14 ล้านบาท⁵⁰ ทั้งนี้ กฟผ. ได้นำคณะเจ้าหน้าที่ส่วนราชการ ทหาร ตำรวจ จ้างหวัด ดูการจ่ายค่าทดแทนให้แก่ราษฎรดังกล่าวด้วย

อย่างไรก็ตาม คอทส. ได้ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อนายอาพันธ์ บันยารชุนอีกครั้งเมื่อ 27 พฤษภาคม 2534 เรียกร้องให้รัฐบาลยุติความขัดแย้งระหว่าง กฟผ. กับประชาชนที่ชุมนุมคัดค้าน ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน โดยมีตัวแทนจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งให้รัฐบาลให้หลักประกันความปลอดภัยในการรวมตัวของประชาชนที่กำลังรอฟังคำตอบในเรื่องนี้ เนื่องจากขณะนี้การรวมตัวของประชาชนได้ถูกแทรกแซงด้วยวิธีการต่างๆ ทางด้านนายปริญญญา เทวานฤมิตรกุล เลขาธิการสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) ยื่นหนังสือถึง พล.อ.อิสระพงศ์ หนุนภักดี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยเมื่อ 29 พฤษภาคม 2534 เรียกร้องให้กระทรวงมหาดไทยออกหนังสือรับประกันความปลอดภัยในการรวมตัวชุมนุมคัดค้านเขื่อนปากมูลของประชาชน เนื่องจากเกรงว่าการบังคับใช้กฎอัยการศึกในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี จะมีการเข้าปราบปรามใช้ความรุนแรงจากเจ้าหน้าที่ที่ทำตามอำนาจของกฎดังกล่าว⁵¹

⁴⁸ สยามรัฐ (26 พฤษภาคม 2534) : 16.

⁴⁹ สยามรัฐ (29 พฤษภาคม 2534) : 16.

⁵⁰ เอกลักษณะณ์แนวหน้า (27 พฤษภาคม 2534) : 4.

⁵¹ เอกลักษณะณ์แนวหน้า (30 พฤษภาคม 2534) : 3.

แต่ข้อเรียกร้องของนักศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชนก็ไม่เป็นผล เมื่อมีกลุ่มชายฉกรรจ์ จำนวน 10 คน เข้าไปในบริเวณด้านหลังที่ชุมนุมด้วยใช้รถจักรยานยนต์และขว้างถุงพลาสติกบรรจุอุจจาระควายเข้าไปยังที่ชุมนุม ในขณะที่กลุ่มผู้ชุมนุมกำลังสวดมนต์เตรียมเข้านอนเมื่อคืนวันที่ 30 พฤษภาคม 2534 ทำให้อุจจาระถูกตีระนายพิชิต แต่ประสิทธิ์ สมาชิกของกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติที่เข้าสังเกตการณ์ชุมนุม เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นต่อหน้า พ.ต.ท. ทองนุ่น (ไม่ทราบนามสกุล) สารวัตรปราบปรามโขงเจียม แต่ก็ไม่มี การดำเนินการใดๆ จากเจ้าหน้าที่ผู้ั้น⁵² และในคืนต่อมาวันที่ 31 พฤษภาคม 2534 มีกลุ่มชายฉกรรจ์อีก 10 คน พร้อมอาวุธเข้ามาบริเวณที่ชุมนุม กระทำการยิงปืนขึ้นฟ้า จำนวน 7 นัด และยิงหลอดไฟนีออนที่กลุ่มผู้ชุมนุมใช้ประโยชน์ในเวลากลางคืน พร้อมทั้งใช้กรวดหินขว้างเข้าใส่กลุ่มผู้ชุมนุมเป็นเหตุให้กลุ่มผู้ชุมนุมได้รับบาดเจ็บจำนวนหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นยังคงไม่ได้รับความสนใจจากเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ประจำจุดตรวจชั่วคราวห่างจากที่ชุมนุม ประมาณ 1 กิโลเมตร⁵³ การถูกกระทำสองวันติดต่อกันได้สร้างความโกรธแค้นให้กับกลุ่มผู้ชุมนุมเป็นอย่างมาก จนทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมต้องป้องกันความปลอดภัยด้วยการปิดกั้นสะพานบ้านตุงลุง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรระหว่างอำเภอพิบูลมังสาหาร กับอำเภอโขงเจียม ส่งผลให้การเดินทางในเส้นทางดังกล่าวต้องยุติลง ทั้งนี้ แกนนำของกลุ่มผู้ชุมนุมได้ประกาศผ่านเครื่องขยายเสียงเรียกร้องขอความเห็นใจจาก ผู้ที่ใช้ประโยชน์เส้นทางนั้น⁵⁴

จนเข้าสู่วันที่ 13 ของการชุมนุม รัฐบาลก็ไม่สามารถให้คำตอบใดๆ ได้ ทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้าน ประมาณ 240 คน นำโดยนายเที่ยง บรรเทา ตัวแทนประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน จำนวน 12 ตำบล (กลุ่มฮักน้ำมูล) เดินทางเข้าไปชุมนุมกดดันรัฐบาลที่ทำเนียบรัฐบาล โดยยื่นหนังสือถึงนายอานันท์ ปันยารชุน เรียกร้องตามข้อเสนอเดิม และเพิ่มข้อเรียกร้องของ คอทส. รวมเป็น 3 ประเด็นคือ 1) ให้รัฐบาลชะลอการสร้างเขื่อน 2) ให้ กฟผ.เปิดเผยข้อเท็จจริงถึงผลกระทบจากเขื่อนโดยละเอียด และ 3) ให้ตั้งคณะกรรมการ 4 ฝ่ายประกอบด้วย ตัวแทนรัฐบาล กฟผ. ประชาชนที่ได้รับผลกระทบและนักวิชาการที่เป็นที่ยอมรับจากประชาชน มีหน้าที่พิจารณาผลกระทบจากเขื่อน⁵⁵ และตัวแทนกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้าน จำนวน 6 คนได้เข้าเจรจากับนายไพจิตร เอื้อทวิกุล ในวันต่อมา ซึ่งผลการเจรจาปรากฏว่า รัฐบาลตกลงที่จะตั้งคณะกรรมการ 4 ฝ่ายพิจารณาสำรวจข้อมูลในเรื่องพื้นที่น้ำท่วม และจำนวน

⁵² สยามรัฐ (1 มิถุนายน 2534) : 14.

⁵³ สยามรัฐ (2 มิถุนายน 2534) : 16.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁵ สยามรัฐ (4 มิถุนายน 2534) : 16.

ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบให้แล้วเสร็จภายใน 2 เดือน หากพบว่ามีประชาชนได้รับผลกระทบมากกว่า 1,000 ครอบครัว จะให้มีการทบทวนการสร้างเขื่อนทันที แต่ระหว่างการพิจารณาจะไม่ยุติการก่อสร้างเขื่อน เพราะเซ็นสัญญาให้ผู้รับเหมาแล้วหากระงับการก่อสร้างอาจถูกฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายได้⁵⁶ ซึ่งตัวแทนเหล่านั้นยังไม่พอใจในผลการเจรจาดังกล่าว เนื่องจากประเด็นการชะลอการก่อสร้างเขื่อน ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักที่กลุ่มคัดค้านต้องการในขณะนั้นไม่บรรลุผล อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ชุมนุมได้สลายการชุมนุมและเดินทางกลับจังหวัดอุบลราชธานี และกล่าวเตือนรัฐบาลว่าหากไม่ดำเนินการแต่งตั้งคณะกรรมการตามที่ตกลงไว้ก็จะกลับมาทวงถามคำตอบต่อไป⁵⁷

ต่อมานายไพจิตร เอื้อทวีกุล ก็ได้แต่งตั้งคณะกรรมการดังกล่าวขึ้นมา 13 คน โดยมีตัวแทนของรัฐบาลและ กฟผ. จำนวน 9 คน โดยตัวแทนของประชาชนที่สำคัญ คือ นายเที่ยง บรรเทา และตัวแทนนักวิชาการ คือ ดร.สุรพล สุดารา นักวิชาการคณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งคณะกรรมการได้แต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากเขื่อนปากมูลและได้มีการประชุมที่ กฟผ. เมื่อ 13 กรกฎาคม 2533 ที่ประชุมเสนอให้เร่งรัดสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะพื้นที่ที่จะถูกน้ำท่วมเนื่องจากตัวเลขที่ประชาชนเสนอมาไม่ตรงกับ กฟผ. จึงมอบให้กรมแผนที่ทหารร่วมกับประชาชนในพื้นที่ตรวจสอบความถูกต้องของจำนวนพื้นที่อีกครั้งหนึ่ง แต่ปรากฏว่า วันที่ 14 กรกฎาคม 2534 กฟผ.ได้นำเสนอตัวเลขการอพยพต่อรัฐบาลจำนวน 248 ครอบครัว และจ่ายเงินชดเชยค่าเสียหายไปแล้วบางส่วน ซึ่งส่วนใหญ่รู้สึกพอใจ มีบางส่วนเท่านั้นที่ออกมาคัดค้านทั้งนี้ก็เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองมากกว่า⁵⁸ การนำเสนอดังกล่าวทำให้พิจารณาได้ว่า เป็นผลการสำรวจของคณะกรรมการร่วม 4 ฝ่าย ซึ่งในวันที่ 23 กันยายน 2534 ดร.สุรพล สุดารา ออกมาแถลงว่าการทำงานของคณะกรรมการร่วม 4 ฝ่ายยังไม่เสร็จสิ้นและนายอานันท์ ปันยารชุน ก็ยังไม่ได้รับข้อมูลที่แท้จริง จนในที่สุดคณะกรรมการดังกล่าวได้ถูกล้มเลิกไปโดยปริยาย เพราะไม่มีการเรียกประชุมคณะกรรมการและยังไม่มีการนำเสนอผลการสำรวจของคณะกรรมการแต่อย่างใด⁵⁹

⁵⁶ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, โครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล, หน้า 28.

⁵⁷ สยามรัฐ (7 มิถุนายน 2534) : 16.

⁵⁸ เอกลักษณะณ์แนวหน้า (14 กรกฎาคม 2534) : 2.

⁵⁹ ผู้จัดการรายวัน (12 พฤษภาคม 2537) : 15.

ระหว่างการพิจารณาของคณะกรรมการร่วม 4 ฝ่าย ในส่วนของฝ่ายสนับสนุนพยายามสกัดกั้นการเคลื่อนไหวของกลุ่มคัดค้าน โดยนายสายสิทธิ์ พรแก้ว ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ได้มีหนังสือถึงเจ้าคณะจังหวัดลงวันที่ 27 มิถุนายน 2534 เรื่องการสัมมนาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติ” ที่วัดเทพมงคล อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานีเมื่อ 17-20 มิถุนายน 2534 จัดโดยกลุ่มเสริมธรรม โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ คณะกรรมการศาสนาเพื่อสังคม และพระสงฆ์จังหวัดอุบลราชธานี โดยยกเอาเงื่อนไขปากมุลเป็นแนวทางในการศึกษานั้น พระผู้เป็นวิทยากรและเข้าร่วมสัมมนาบางรูปมีพฤติกรรมส่อไปในทางขัดแย้งนโยบายแห่งรัฐ ถ้าหากฝ่ายสงฆ์บางรูปได้หลงเชื่อก็จะนำไปสู่การแตกแยกในสังคมระหว่างฝ่ายสงฆ์กับรัฐบาล ซึ่งจะทำให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและประเทศชาติโดยส่วนรวมหยุดชะงักและก้าวไปสู่การถอยหลัง⁶⁰

อย่างไรก็ดี ทางเจ้าอาวาสวัดเทพมงคลในฐานะผู้รับผิดชอบการสัมมนาดังกล่าวมีหนังสือถึงผู้ว่าราชการจังหวัด ลงวันที่ 1 กรกฎาคม 2534 เรื่องการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองต่อพระสงฆ์ที่ไม่เหมาะสมโดยระบุว่า การสัมมนาเรื่องนี้ได้มีการจัดมาหลายครั้ง โดยมีองค์กรเอกชนให้การอุปถัมภ์ในค่าพาหนะและด้านอื่นๆ ซึ่งพระสงฆ์กลุ่มนี้รวมตัวกันอย่างหลวมๆ เป็นอิสระ ไม่มีข้อผูกมัดแต่ประการใดใครเห็นประโยชน์จะเข้าร่วมก็ได้และการสัมมนาครั้งนี้มีเจ้าหน้าที่ของรัฐและพระสงฆ์ในพื้นที่เป็นวิทยากร แต่ได้มีเจ้าหน้าที่ตำรวจและอาสาสมัครและพลเรือนทั้งในและนอกเครื่องแบบจำนวนมากพร้อมอาวุธเข้ามาในบริเวณวัด นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ตำรวจยังจดรายชื่อและถ่ายรูปพระที่เข้าร่วมประชุมพร้อมกับถามว่ามีนักศึกษาเข้าประชุมหรือไม่⁶¹

ความพยายามสกัดกั้นกลุ่มคัดค้านยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในครั้งนี้อำนาจผู้ว่าราชการ จังหวัดได้มีคำสั่งถึงหัวหน้าศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดอุบลราชธานี ลงวันที่ 3 สิงหาคม 2534 ห้ามมิให้ที่พักแก่นักศึกษาในนามขบวนการจักรยานธรรมรงค์พิทักษ์ลำน้ำมูล โดยอ้างว่านักศึกษาเหล่านี้จะมาก่อความวุ่นวาย สืบเนื่องจากนักศึกษากลุ่มนี้ได้รับรองให้ประชาชนรักและตระหนักถึงความสำคัญของแม่น้ำมูล เพื่อการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกับโครงการใด ๆ ที่จะมีขึ้นกับสายน้ำนี้ โดยธรรมรงค์จากต้นน้ำมูลที่จังหวัดนครราชสีมาตามจังหวัดที่สายน้ำนี้ไหลผ่านซึ่งจะสิ้นสุดที่จังหวัดอุบลราชธานี อย่างไรก็ตาม ผู้ช่วยศูนย์การ

⁶⁰ สยามรัฐ (11 กรกฎาคม 2534) : 14.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

ศึกษานอกโรงเรียนได้หาทางออกโดยขอเข้าพักที่วัดแห่งหนึ่ง แต่ก็ถูกนายวัลลภ เศรษฐโกมุฒ ปลัดป้องกันจังหวัดนำคำสั่งจากเจ้าคณะภาค ห้ามเจ้าอาวาสวัดดังกล่าวให้ที่พักพิง แต่ในที่สุด นักศึกษากลุ่มดังกล่าวก็ได้เข้าพักที่ศูนย์มิชชันนารีคาทอลิก⁶² ทางด้านกลุ่มเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกลุ่มแม่ค้าแก่งสะพือได้จัดนิทรรศการรักแม่ น้ำมูลและ ผลกระทบจากการพัฒนาแม่ น้ำมูล เมื่อ 25 สิงหาคม 2534 ซึ่งมีผู้ให้ความสนใจเข้าชมเป็น จำนวนมากรวมทั้งนักท่องเที่ยวที่มาพักผ่อนโดยมีเจ้าหน้าที่ตำรวจจากอำเภอโขงเจียมและ พิบูลมังสาหารเข้าควบคุมการจัดนิทรรศการ จนกระทั่งมีเจ้าหน้าที่ตำรวจระดับสารวัตรเดินทาง เข้ามาในบริเวณงานพร้อมกับเจ้าหน้าที่ กฟผ. และทำการจับใบปลิวกล่าวโจมตีกลุ่มผู้จัด นิทรรศการว่า เป็นผู้ก่อความไม่สงบและเป็นพวกคอมมิวนิสต์ พร้อมกันนี้ได้แจกสติ๊กเกอร์มี ข้อความว่า “ชาวอุบลฯ ต้องการเขื่อนปากมูล” ให้แก่ประชาชนและรถรับจ้างในบริเวณแก่ง สะพือ โดยเฉพาะรถรับจ้างได้ถูกบังคับให้ติดสติ๊กเกอร์⁶³

ช่วงที่ 4 : การเคลื่อนไหวในช่วงการอนุมัติเงินกู้แก้อโครงการ

การที่ทาง กฟผ. ยืนยันจำนวนประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลตามที่ ศึกษามาตั้งแต่ต้น ทั้งๆ ที่ยังไม่มีผลการสำรวจของคณะกรรมการร่วม 4 ฝ่าย ทำให้กลุ่มคัดค้านมุ่งเป้าหมายการเคลื่อนไหวไปยังธนาคารโลกอีกครั้ง เนื่องจากธนาคารโลกจะจัดประชุม สภาผู้ว่าการธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศขึ้นในประเทศไทย ระหว่างวันที่ 14-17 ตุลาคม 2534 โดยเริ่มจากนายฟิลลิป แอนเนลส์ ผู้แทนธนาคารโลกประจำประเทศไทย ได้ถูกกลุ่มฮักน้ำมูล นำโดย นายประเสริฐ ทองคำ เลขานุการกลุ่มเดินทางเข้ามายื่นหนังสือให้ พิจารณาระงับเงินกู้เขื่อนปากมูลให้แก่ กฟผ. เมื่อ 2 สิงหาคม 2534 โดยในหนังสือระบุว่า ธนาคารโลกได้รับข้อมูลเพียงด้านเดียวจาก กฟผ. ทำให้ไม่ทราบความเดือดร้อนที่แท้จริงของ ประชาชนที่ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะการอพยพโยกย้ายที่ทำกินซึ่งอยู่อาศัยกันตั้งแต่สมัยปู่ย่า ตายาย พร้อมทั้งไม่เคยเชื่อมั่นในการแก้ไขปัญหาของ กฟผ. เนื่องจากมีตัวอย่างจากการอพยพ โยกย้ายกรณีเขื่อนสิรินธร⁶⁴ ทำให้นายสุพิณ ปัญญา มาก ออกมาตอบโต้ชกกล่าวหากรณีเขื่อน สิรินธรในทันที โดยชี้แจงว่า กฟผ.ไม่ได้ดำเนินการสร้างเขื่อนสิรินธรตั้งแต่แรก เพิ่งมารับโครงการดังกล่าวจากการพลังงานแห่งประเทศไทย⁶⁵

⁶² เดลินิวส์ (26 สิงหาคม 2534) : 15.

⁶³ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁴ สยามรัฐ (3 สิงหาคม 2534) : 16.

⁶⁵ สยามรัฐ (26 สิงหาคม 2534) : 2.

ขณะเดียวกันนายฟิลิปส์ แอนเนลส์ ให้เหตุผลถึงการสนับสนุนเงินกู้แก่เขื่อนปากมูล เนื่องจากมีประโยชน์และมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อย สำหรับผลกระทบต่อประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณเขื่อนประมาณ 248 ครอบครัว ก็ได้รับการจัดสรรที่ดินทำกินและเงินชดเชย ส่วนที่มีการกล่าวอ้างว่าจะได้รับผลกระทบอีกประมาณ 512 ครอบครัวนั้นยังไม่สามารถสรุปแน่ชัดออกมา ซึ่งในส่วนที่คัดค้านการสร้างเขื่อน เท่าที่ทราบมีคนในพื้นที่ที่ไม่อยากย้ายออกจากพื้นที่ และมีบางส่วนที่เรียกร้องค่าชดเชยเพิ่ม อีกพวกหนึ่งคือกลุ่มประชาชนที่อยู่ใกล้เคียงที่จะไม่ได้รับค่าชดเชย และก็ยังมีการชุมนุมประท้วงสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามจากการสอบถามจากคนในพื้นที่จริง ๆ ก็เห็นว่าส่วนใหญ่พอใจที่จะสร้างเขื่อนขึ้นมา⁶⁶ ซึ่งการเปิดเผยดังกล่าว ทำให้คองทอส. นำพวงรีตไปให้นายฟิลิปส์ แอนเนลส์ เมื่อ 2 กันยายน 2534 เพื่อประท้วงในการบิดเบือนข้อมูลที่จะเสนอต่อธนาคารโลก และเรียกร้องให้ยุติการให้ข่าวโดยมีข้อมูลจาก กฟผ. เพียงด้านเดียว และรับฟังความข้อมูลที่คัดค้านด้วยการเคารพสิทธิของประชาชนไทย พร้อมกันนี้ ได้ยื่นหนังสือถึงธนาคารโลกให้ความสำคัญกับข้อมูลของนายมาร์ก เรนทร์เชลเลอร์ ผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมของ USAID (United State Agency for International Development) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ได้รับความเชื่อถือในการศึกษาผลกระทบจากการพัฒนา โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อม ที่ได้จัดทำรายงานศึกษาผลกระทบจากเขื่อนปากมูลเมื่อ 30 สิงหาคม 2534 โดยให้ความเห็นว่าเขื่อนดังกล่าวจะเกิดผลกระทบในแง่ความไม่คุ้มค่าในการประเมินด้านเศรษฐกิจ การสูญเสียปลาและสัตว์น้ำบางชนิด ตลอดจนการอพยพและค่าชดเชยด้านสาธารณสุขของประชาชน และที่สำคัญคือการก่อสร้างเขื่อนที่สูงกว่า 10 เมตรต้องมีการตั้งคณะกรรมการเฉพาะขึ้นมาที่ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม ทำการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเขื่อนปากมูลไม่ปรากฏคณะกรรมการดังกล่าว มีแต่คณะกรรมการพิจารณาผลกระทบต่อประชาชนเท่านั้น อันมีนัยสำคัญแตกต่างกัน และไม่สามารถทดแทนกันได้ ทั้งนี้ ในหนังสือดังกล่าวยังเสนอให้มีการตั้งคณะกรรมการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและการอพยพโยกย้ายประชากรใหม่ เนื่องจากข้อมูลยังคลุมเครือไม่ชัดเจน⁶⁷ ซึ่งนายฟิลิปส์ แอนเนลส์ ได้ออกมาตอบโต้รายงานของนายมาร์ก เรนทร์เชลเลอร์ว่าเป็นการแสดงความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่เพียงคนเดียว มิใช่ผลการศึกษานามสถาบัน USAID และยังมีชี้แจงเพิ่มเติมถึงความขัดแย้งเขื่อนปากมูลเกิดจากความไม่เข้าใจด้านข้อมูล และผู้เรียกร้องในไทยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนบางกลุ่ม และมีข่าวว่ามีการให้เงินช่วยเหลือกลุ่มคัดค้านนับ 10 ล้านบาท⁶⁸

⁶⁶ สยามรัฐ (28 สิงหาคม 2534) : 7-8.

⁶⁷ เอกลักษณะณ์แนวหน้า (3 กันยายน 2534) : 3.

⁶⁸ ผู้จัดการรายวัน (11 กันยายน 2534) : 15.

ต่อมาองค์กรจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั่วประเทศ 69 องค์กร ได้ประชุมระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับเขื่อนปากมูลที่องค์การบริหารสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ 7 กันยายน 2534 ผลการประชุมเห็นว่า ประชาชนไม่มีโอกาสรับทราบข่าวสารข้อมูลที่แท้จริงเกี่ยวกับเขื่อนปากมูล ที่สำคัญประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจกับเขื่อนนี้ ทั้งๆ ที่เขื่อนดังกล่าวจะทำให้เกิดการล่มสลายของวัฒนธรรมชุมชน และสูญเสียแหล่งอารยธรรมโบราณ รวมทั้งมีผลกระทบต่อความหลากหลายด้านสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตว่าการพัฒนาประเทศต้องมีเป้าหมายที่ประชาชนส่วนใหญ่ ซึ่งมีใช้การวัดจากรายได้ประชาชาติ หรือจากการสร้างโรงงานไฟฟ้าเพื่ออุตสาหกรรมเพียงด้านเดียว สุดท้ายที่ประชุมขอให้รัฐบาลระงับการก่อสร้างเขื่อนเพื่อศึกษาผลกระทบด้านต่าง ๆ ให้รอบคอบ และให้ธนาคารโลกระงับเงินกู้แก่เขื่อนปากมูล⁶⁹ ขณะที่ ตัวแทน คอทส. และประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ประมาณ 300 คนเดินทางเข้ามาชุมนุมบริเวณหน้าสำนักงานธนาคารโลกประจำประเทศไทย เมื่อ 9 กันยายน 2534 เพื่อประท้วงคณะกรรมการบริหารธนาคารโลกที่จะประชุมพิจารณาอนุมัติเงินกู้แก่เขื่อนปากมูล ณ สำนักงานใหญ่ธนาคารโลกที่กรุงวอชิงตัน ดีซี ประเทศสหรัฐอเมริกา ในวันที่ 10 กันยายน 2534 ในวันถัดมาตัวแทน คอทส. จำนวน 22 คน* ร่วมกันอดอาหารประท้วงการประชุมดังกล่าว⁷⁰

ขณะเดียวกัน ตัวแทน 4 องค์กรด้านสาธารณสุข ประกอบด้วย มูลนิธิแพทย์ชนบท ชมรมหมอมชนบทแห่งประเทศไทย มูลนิธิหมอชาวบ้าน และคณะกรรมการประสานงานองค์กร เอกชนเพื่อสาธารณสุขมูลฐาน (คปอศ.) ได้ยื่นหนังสือต่อนายฟิลิปส์ แอนเนลส์ เพื่อเรียกร้องให้ที่ประชุมธนาคารโลกพิจารณาไม่อนุมัติเงินกู้แก่เขื่อนปากมูล เนื่องจากเขื่อนดังกล่าวมีผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาและมีปัญหาด้านสาธารณสุข ซึ่งนายอานันท์ ปันยารชุน ได้ออกมาชี้แจงเหตุผลให้แก่กลุ่มคัดค้านว่า รัฐบาลได้มอบหมายให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องไปพิจารณาผล

⁶⁹ เอกลักษณ์แนวหน้า (8 กันยายน 2534) : 7.

*ได้แก่ นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 1 คน นักศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 1 คน นักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 1 คน นักศึกษาสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าวิทยาเขตพระนครเหนือและวิทยาเขตลาดกระบังแห่งละ 1 คน ที่เหลืออีก 17 คนเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง

⁷⁰ ผู้จัดการรายวัน (10 กันยายน 2534) : 15.

กระทบต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว และรายงานที่ได้รับตลอดมาก็มีข้อยุติว่าไม่กระทบสิ่งแวดล้อมมากมายจนเกินเหตุ⁷¹ แต่ก็ไม่ทำให้เหตุการณ์ดีขึ้นในทางกลับกันกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านมีการอดอาหารเพิ่มขึ้นอีก 3 คน ได้แก่ นักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น 2 คน และนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นราชสีมาในนามองค์กรคณะกรรมการประสานงานนักศึกษาอีสาน (กปนอ.) 1 คน จนในที่สุดที่ประชุมธนาคารมีมติเลื่อนการพิจารณาให้เงินกู้แก่เชื่อนปากมูลออกไปโดยให้เหตุผลในเรื่องข้อมูลที่ได้รับเกี่ยวกับเชื่อนปากมูลยังไม่เพียงพอ จึงให้มีการศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับรายละเอียดของโครงการและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เป็นผลให้กลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านยุติการอดอาหารและสลายการชุมนุม ซึ่งประชาชนได้เดินทางกลับจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนตัวแทนคอทส. อาศัยมติธนาคารโลกเป็นเหตุผลไปยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาล เพื่อให้ระงับการก่อสร้างเชื่อนโดยเด็ดขาด⁷²

อย่างไรก็ดี นายฟิลิปส์ แอนเนลส์ ได้ชี้แจงเหตุผลถึงการเลื่อนพิจารณาเงินกู้เนื่องจากเกิดความขัดแย้งในประเทศไทย และนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในกลุ่มประเทศที่เป็นเจ้าของเงินกู้ได้มีการเคลื่อนไหวกดดันให้รัฐบาลของตน สั่งให้ธนาคารโลกระงับการพิจารณาเงินกู้⁷³ อย่างไรก็ตาม ฝ่ายรัฐบาลไทยก็ไม่ได้แสดงความวิตกแต่อย่างใด โดยนายไพจิตร เอื้อทวีกุล แสดงทัศนคติของธนาคารที่ออกมาเนื่องจากข้อมูลที่ฝ่ายไทยให้ธนาคารโลกไปยังไม่เพียงพอ จึงมีการขอข้อมูลเพิ่มเติม แต่ไม่มีปัญหาหากธนาคารโลกไม่ให้เงินกู้ก็สามารถกู้เงินดังกล่าวจากสถาบันการเงินแหล่งอื่นได้ และนายสุธี สิงห์เสน่ห์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ออกมาย้ำภายหลังการประชุมระดับรัฐมนตรีของประเทศในกลุ่มซีกรุป*ว่า จะยังคงผลักดันการขอเงินกู้จากธนาคารโลก หากยังไม่มีควมคืบหน้าก็จะขอให้กลุ่มซีกรุปเป็นผู้เสนอเรื่องนี้ต่อจนกว่าจะได้รับการอนุมัติถ้าการดำเนินการดังกล่าวยังไม่ประสบผลอีกคงจะต้องหันไปหาแหล่งเงินกู้อื่น⁷⁴

⁷¹ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, โครงการไฟฟ้าพลังน้ำเชื่อนปากมูล, หน้า 30.

⁷² มติชน (12 กันยายน 2534) : 3.

⁷³ เอกลักษณะณ์แนวหน้า (12 กันยายน 2534) : 3.

* กลุ่มซีกรุปประกอบด้วย ไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย คองกา เนปาล ลาว กัมพูชา พม่า เวียดนาม และฟิลิปปินส์ ได้จัดประชุมเพื่อกำหนดนโยบายเข้าสู่การพิจารณาของคณะกรรมการกำหนดนโยบายในการประชุมสภาผู้ว่าการธนาคารโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ

⁷⁴ กรุงเทพธุรกิจ (14 ตุลาคม 2534) : 19.

ทางด้านนายนิพัทธ์ พุกกะณะสุต ผู้อำนวยการสำนักเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง แสดงความไม่พอใจมติเลื่อนการพิจารณาของธนาคารโลก โดยโจมตีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นต้นเหตุให้เกิดมติดังกล่าวเพราะต้องการกีดกันการพัฒนาของประเทศไทย และเห็นว่าเขื่อนปากมูลไม่จำเป็นต้องกู้เงินจากธนาคารโลก แต่ที่ทำเช่นนั้นเพราะหากธนาคารโลกให้ความช่วยเหลือก็แสดงว่ารัฐบาลไทยทำถูกต้องในการพิจารณาสร้างเขื่อน ซึ่งเขื่อนนี้อาจมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมบ้าง แต่เมื่อเปรียบเทียบผลดีผลเสียแล้ว การสร้างเขื่อนเป็นประโยชน์มากกว่า โดยเฉพาะทางด้านไฟฟ้า⁷⁵ จนมาถึงวันประชุมสภาผู้ว่าการธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ นายสุธี สิงห์เสนห์ ก็ได้กล่าวปราศรัยในที่ประชุมตอนหนึ่งโจมตีธนาคารโลกที่ไม่ได้พิจารณาเงินกู้ตามกระบวนการปกติ และเลื่อนการพิจารณาโดยปราศจากเหตุผลที่เพียงพอ ซึ่งเป็นการละเมิดหลักการและกระบวนการตัดสินใจของธนาคารโลก รวมทั้งละเมิดสิทธิอันชอบธรรมตามกฎหมายของประเทศสมาชิก⁷⁶ คำปราศรัยดังกล่าวได้รับการยอมรับในทันทีจากนายหลุยส์ เพรสตัน ประธานธนาคารโลก ที่กล่าวเป็นนัยว่าเขื่อนปากมูลจะผ่านการพิจารณาจากธนาคารโลกค่อนข้างแน่นอน เพียงแต่ขอให้เจ้าหน้าที่ของธนาคารโลกไปดูข้อเท็จจริงบริเวณที่มีการสร้างเขื่อน⁷⁷ ต่อมานายอภิลาศ โอสธานนท์ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี และนายสว่าง จำปา รองผู้ว่า กฟผ. ฝ่ายพัฒนาแหล่งน้ำได้นำเจ้าหน้าที่ของธนาคารโลกไปดูข้อเท็จจริงที่จังหวัดอุบลราชธานี โดยในช่วงแรกมีการฟังบรรยายสรุปเกี่ยวกับเขื่อนจากเจ้าหน้าที่ กฟผ. แล้วจึงเดินทางไปบริเวณแก่งตะนะ ซึ่งที่นั่น นายเสวก บรรเทา กำนันตำบลคำเขื่อนแก้ว อำเภอโขงเจียม พร้อมทั้งประชาชนที่สนับสนุน ประมาณ 300 คน ยืนถือป้ายสนับสนุนการสร้างเขื่อนรอกอยู่ก่อนแล้ว เจ้าหน้าที่ของธนาคารโลกจึงเข้าไปพูดคุยกับกลุ่มผู้สนับสนุนเหล่านั้น ขณะที่ประชาชนที่คัดค้าน นำโดย นายเที่ยง บรรเทา ซึ่งรอที่จะชี้แจงกับเจ้าหน้าที่ดังกล่าวตั้งแต่ช่วงบรรยายสรุป แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยห้ามไว้ จึงได้โอกาสเข้าไปชี้แจงร่วมกับกลุ่มสนับสนุน ระหว่างการพูดคุยมีการโต้เถียงของกลุ่มสนับสนุนกับกลุ่มคัดค้านเกี่ยวกับเหตุผลการสร้างเขื่อน จนกระทั่งนายเสวก บรรเทา ไม่พอใจจึงเข้าตบหน้า นางกิมมุง จอมคำสิงห์ ฝ่ายคัดค้าน ต่อหน้าเจ้าหน้าที่ธนาคารโลกและสื่อมวลชน แต่เจ้าหน้าที่ได้ห้ามปรามไว้เหตุหารณ์จึงไม่บานปลาย จากนั้น เจ้าหน้าที่ของธนาคารโลกส่วนหนึ่งไปพบประชาชนที่คัดค้านบริเวณแก่งสะพือ และอีกส่วนหนึ่งซึ่งเป็นคณะใหญ่ไปดูการก่อสร้างห้วงงานที่บ้านหัวเหว อำเภอโขงเจียม หลังจากนั้นจึงเดินทางกลับ⁷⁸

⁷⁵ ผู้จัดการรายวัน (15 ตุลาคม 2534) : 15.

⁷⁶ ผู้จัดการรายวัน (17 ตุลาคม 2534) : 15.

⁷⁷ มติชน (17 ตุลาคม 2534) : 21.

⁷⁸ มติชน (18 ตุลาคม 2534) : 21.

ถึงแม้ประธานธนาคารโลกจะให้ความเชื่อมั่นในระดับหนึ่ง และเจ้าหน้าที่ของธนาคารก็ได้ไปดูข้อเท็จจริงบริเวณเขื่อนแล้ว แต่รัฐบาลไทยก็เกิดไม่มั่นใจที่จะได้เงินกู้จากธนาคารโลก จึงป้องกันความไม่แน่นอนดังกล่าว ด้วยการมีมติในครั้งการประชุมคณะกรรมการกลั่นกรองงานฝ่ายเศรษฐกิจเมื่อ 13 พฤศจิกายน 2534 ให้ กฟผ. ทำการกู้เงินจากสถาบันการเงินภายในประเทศตามข้อเสนอของกระทรวงคมนาคม⁷⁹ มติดังกล่าวทำให้ กฟผ. มีช่องทางงบประมาณก่อสร้างเขื่อนปากมูลแทนเงินกู้ของธนาคารโลกได้ทันที ในที่สุดคณะกรรมการบริหารของธนาคารโลกมีมติอนุมัติเงินกู้แก่เขื่อนปากมูล จำนวน 22 ล้านดอลลาร์สหรัฐ เมื่อ 10 ธันวาคม 2534 ซึ่งนายเกาต์ม กาจิ รองประธานระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และแปซิฟิกของธนาคารโลกในฐานะตัวแทนธนาคารโลก ได้เปิดเผยข่าวกรณีการให้เงินกู้แก่เขื่อนปากมูล เนื่องจากเป็นการตอบสนองความต้องการพลังงานของไทยเพื่อที่จะสามารถพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตยิ่งขึ้น ซึ่งกระแสไฟฟ้าที่ผลิตได้จะรองรับความต้องการของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในช่วงที่มีการใช้พร้อมๆ กัน และเขื่อนดังกล่าวเป็นโครงการขนาดเล็กมีความเสียหายน้อย โดยเฉพาะผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญไม่มีผลกระทบต่อแหล่งวัฒนธรรมอีกทั้งยังปรับปรุงให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้ ส่วนความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นมีสาเหตุมาจากความเข้าใจผิดพลาดเกี่ยวกับผลกระทบและความไม่โปร่งใสของการศึกษานี้ ซึ่งทำให้สาธารณชนตีความต่าง ๆ ออกไป⁸⁰ ขณะเดียวกันนายสุพิณ บัญญามาก อาศัยความได้เปรียบจากมติของธนาคารโลกดังกล่าว ออกมาแสดงความเห็นสนับสนุนให้การก่อสร้างเขื่อนปากมูลดำเนินงานได้อย่างเต็มที่ โดยอ้างความชอบธรรมว่าการดำเนินงานของ กฟผ. เกี่ยวกับเขื่อนปากมูลเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของธนาคารโลกทุกประการ โดยเฉพาะการศึกษาและพิจารณาแก้ไขผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในด้านต่างๆ ได้เป็นอย่างดี⁸¹

อย่างไรก็ดี มติของธนาคารโลกที่ออกมานั้นไม่เป็นเอกฉันท์ โดยกรรมการบริหารของสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และเยอรมนี ลงคะแนนเสียงคัดค้าน ซึ่งนายวิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ ได้ชี้แจงเหตุผลของกรรมการบริหารดังกล่าว โดยได้รับการประสานของเจ้าหน้าที่ธนาคารโลกยืนยันว่า กรณีที่คัดค้านเนื่องจากความไม่ชัดเจนของผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทำ

⁷⁹ เอกลักษณ์แนวหน้า (14 พฤศจิกายน 2534) : 14.

⁸⁰ ผู้จัดการรายวัน (14 ธันวาคม 2534) : 15.

⁸¹ มติชน (12 ธันวาคม 2534) : 20.

ให้มีแนวโน้มที่เขื่อนปากมูลจะก่อให้เกิดความเสียหายในอัตราการเสี่ยงสูง และมีข้อสังเกตว่า ธนาคารโลกตัดสินใจอนุมัติเงินกู้ท่ามกลางการคัดค้าน ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการที่รัฐบาลจัดตั้งคณะอนุกรรมการศึกษา และติดตามผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมก่อนหน้านั้น ทำให้เป็นที่น่าเชื่อถือว่า จะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพจนลดข้อกังวลในรายละเอียดของผลกระทบโดยคณะกรรมการบริหารของธนาคารโลกมองข้ามในการพิจารณาไป ทั้งนี้ ได้ยืนยันที่จะต่อสู้คัดค้านเขื่อนปากมูลต่อไป ด้วยการเร่งศึกษาในแง่วิชาการมากขึ้นเนื่องจากประเด็นที่คัดค้านที่ธนาคารโลกพิจารณา ยังมีความคลุมเครืออยู่ และในนามชมรมฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติยินดีที่จะให้การสนับสนุนกลุ่มคัดค้านอย่างเต็มที่⁸² ขณะเดียวกัน น.ส.กฤษณา แก้วปลั่ง ผู้ประสานงาน คอทส. ได้ออกมาปฏิเสธการอนุมัติเงินกู้ของธนาคารโลกครั้งนี้ เนื่องจากธนาคารโลกตัดสินใจโดยไม่ได้พิจารณาถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมตามที่ให้สัญญาไว้ ต่อมาตัวแทน คอทส. นำป้ายผ้าสีดำเขียนคำว่า “BLOOD MONEY” และสัญลักษณ์ธนาคารโลก มาประท้วงธนาคารโลกที่หน้าสำนักงานประจำประเทศไทย⁸³

ช่วงที่ 5 : การเรียกร้องให้ทบทวนโครงการ

การอนุมัติเงินกู้ของธนาคารโลกดังกล่าวทำให้เป้าหมายในการเคลื่อนไหวกดดันเพื่อระงับการก่อสร้างเขื่อนปากมูลลดลงไป เป็นผลให้กลุ่มคัดค้านต้องหันกลับมาเคลื่อนไหวกดดันเป้าหมายเดิมที่กีดกันมาตั้งแต่ต้น คือ กฟผ. และรัฐบาล ซึ่งกลุ่มคัดค้านก็ได้เริ่มเคลื่อนไหวกไปตามสถานการณ์แวดล้อมในช่วงนั้นมาเป็นข้อต่อรองเหมือนเช่นเดิม โดยในครั้งนี้เริ่มจากกลุ่มประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล ได้ประชุมร่วมกันเพื่อหายุทธวิธีคัดค้านเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2535 ซึ่งที่ประชุมมีมติไม่เลือก ส.ส. แต่จะไปใช้สิทธิเลือกตั้งในวันที่ 22 มีนาคม 2535 โดยเขียนคำว่า “หยุดเขื่อน” ลงในบัตรเลือกตั้งแทนโดยให้เหตุผลว่าเมื่อเขื่อนสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชน แต่ไม่มีใครสนใจและเอาใจใส่จึงไม่รู้จะเลือก ส.ส. ไปทำไม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประชาชนไม่ต้องการเขื่อน แต่ต้องการประชาธิปไตย⁸⁴ ในขณะที่การก่อสร้างเขื่อนของ กฟผ. ก็ได้มีการระเบิดหินในบริเวณแก่งตะนะ ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ เพื่อสร้างส่วนระบายน้ำของเขื่อนเป็นผลให้ น.ส.กฤษณา แก้วปลั่ง ออกมาชี้แจงการกระทำดังกล่าวว่าผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ และละเมิดเงื่อนไขหลักการให้เงินกู้ของ

⁸² ไทยรัฐ (12 ธันวาคม 2534) : 22.

⁸³ ผู้จัดการรายวัน (12 ธันวาคม 2534) : 15.

⁸⁴ เอกลักษณะแนวหน้า (27 กุมภาพันธ์ 2535) : 5.

ธนาคารโลกที่ระบุว่าจะไม่ให้การสนับสนุนโครงการใดๆ ที่มีผลกระทบต่ออุทยานแห่งชาติ ขณะเดียวกัน ดร.ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม นักวิชาการโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร เปิดเผย รายงานล่าสุดว่ามีการค้นพบศิลาจารึกพระเจ้าจิตเสน มีอายุประมาณ 1,200-1,300 ปี บริเวณใกล้ห้วงงานก่อสร้างเขื่อนปากมูล ทำให้เห็นข้อบกพร่องของรายงานผลกระทบจากเขื่อนปากมูลของ กฟผ. ที่ระบุว่าลำน้ำมูลไม่มีโบราณสถานที่มีค่าทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และ สมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้น การสร้างเขื่อนดังกล่าวอาจทำลายแหล่งโบราณคดีที่สำคัญของ เอเชีย⁸⁵

ซึ่งทางฝ่ายสนับสนุนเขื่อนได้ออกมาชี้แจงตอบโต้ในทันที โดยเริ่มจาก ม.ล.ชนะพันธ์ุ กฤษดากร ณ ออยุธยา ผู้อำนวยการฝ่ายก่อสร้างพลังน้ำของ กฟผ. ปฏิเสธข้อกล่าวหาว่า กฟผ. ทำลายแก่งตะนะ โดยให้เหตุผลว่าแก่งตะนะอยู่ห่างจากเขื่อน 2 กิโลเมตร ทำให้การระเบิดหินไม่มีผลกระทบไปถึงแก่งดังกล่าว ทางด้านหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะเปิดเผยว่า กฟผ. ได้เริ่มระเบิดหินในบริเวณดังกล่าวมาตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2534 โดยกระทำในนามกรมป่าไม้ภายใต้ พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2503 ที่กำหนดว่า กรมป่าไม้สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอุทยานแห่งชาติได้เพื่อการท่องเที่ยวและความปลอดภัย ซึ่งสอดคล้องกับคำชี้แจงของนายเสนีย์ จิตตเกษม นายอำเภอโขงเจียม ที่เห็นว่าเมื่อมีความจำเป็นในการสร้างเขื่อนก็จำเป็นต้องทำลายแก่งบ้าง และการระเบิดหินดังกล่าวได้มีการขออนุญาตอย่างถูกต้องจากทางจังหวัดแล้ว ทั้งนี้จะมีการพัฒนาบริเวณนี้ให้สวยงามเพื่อเป็นการทดแทนแก่งที่ถูกทำลาย⁸⁶ และในที่สุด กฟผ. ก็ออกมายอมรับในที่ประชุมคณะกรรมการดูแลเขื่อนปากมูลว่ามีการระเบิดหินดังกล่าวจริง แต่เป็นการระเบิดในบริเวณแก่งหินใต้น้ำที่ไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและโบราณคดีตามที่กลุ่มคัดค้านโจมตี⁸⁷ ส่วนนายอาณัติ อาภาภิรมย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ตอบโต้ข้อกล่าวหาของ คอทส. ที่ยื่นหนังสือประณามตนก่อนหน้านี้อาปปล่อยให้มีการระเบิดแก่ง โดยชี้แจงว่าพื้นที่ที่ถูกระเบิดได้รับการอนุญาตจากคณะกรรมการอุทยานแห่งชาติ และคณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้กันพื้นที่ในการสร้างเขื่อนเมื่อปี พ.ศ. 2534 ที่ผ่านมา ดังนั้น การเข้าไปดำเนินงานในพื้นที่ดังกล่าวผิดเงื่อนไขหรือไม่ หากผิดจริงจะ

⁸⁵ ผู้จัดการรายวัน (4 มีนาคม 2535) : 15.

⁸⁶ สยามรัฐ (9 มีนาคม 2535) : 16.

⁸⁷ ผู้จัดการรายวัน (13 มีนาคม 2535) : 16.

ต้องการหรือกับคณะรัฐมนตรีชี้แจงทำความเข้าใจ
กฎหมายก็ทำไม่ได้⁸⁸

ถึงแม้จะเป็นมติคณะรัฐมนตรีแต่หากขัด

อย่างไรก็ดี นายไพโรจน์ สุวรรณภากร อดีตอธิบดีกรมป่าไม้ เปิดเผยว่าการระเบิด
หินของ กฟผ. เป็นการทำลายแก่งหินทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้
โดยเฉพาะการทำลายแหล่งโบราณคดีสำคัญของภูมิภาคนี้ ดังนั้น กฟผ. ควรยุติการระเบิดหิน
ดังกล่าว และนายแก้วสรร อดิโพธิ์ นักวิชาการด้านกฎหมาย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ออกมา
ยืนยันว่าการระเบิดหินของ กฟผ. นั้น ผิดกฎหมายตาม พ.ร.บ.อุทยาน แห่งชาติ พ.ศ.2504 ซึ่ง
ประชาชนผู้เสียหายสามารถที่จะฟ้อง กฟผ. และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ใน
ฐานะผู้รับผิดชอบได้ พร้อมทั้งแนะนำประชาชนฟ้องศาลให้ใช้มาตรการชั่วคราว เพื่อบังคับให้
กฟผ. ระงับการทำลายชั่วคราวเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริง⁸⁹ คำยืนยันดังกล่าวมีส่วนสนับสนุนให้
กลุ่มคัดค้าน ประกอบด้วย คอทส. และประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ประมาณ
100 คน ได้มาชุมนุมที่บริเวณหน้าทำเนียบรัฐบาล เมื่อ 16 มีนาคม 2535 เพื่อขอคำชี้แจง
จากนายไพจิตร เอื้อทวิกุล รวม 5 ประเด็น คือ⁹⁰

1. การระเบิดหินบริเวณแก่งตะนะ
2. ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเขื่อนที่เพิ่มขึ้น
3. การทำลายแหล่งโบราณคดี
4. การอพยพโยกย้าย
5. ให้นำปัญหาที่กล่าวมาเข้าสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรีในที่สุดท้าย เพื่อสั่ง

ให้

ยุติการระเบิดแก่งธรรมชาติในทันที และให้มีการเปิดเผยข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผลกระทบจากเขื่อน
รวมทั้งให้มีการไต่สวนสาธารณะกรณีการก่อสร้างเขื่อนมีการทำลายธรรมชาติ

ซึ่งนายไพจิตร เอื้อทวิกุล ชี้แจงต่อกลุ่มคัดค้านว่าการระเบิดดังกล่าวได้ดำเนินขั้นตอน
ตามกฎหมาย ส่วนด้านโบราณคดีนั้น พบว่าเป็นบริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึง จึงไม่มีความเสียหาย
ทางด้านค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นมาอีกประมาณ 70% ก็ผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการ

⁸⁸ วัฏจักร (17 มีนาคม 2535) : 15.

⁸⁹ ผู้จัดการรายวัน (13 มีนาคม 2535) : 19.

⁹⁰ ผู้จัดการรายวัน (17 มีนาคม 2535) : 19.

พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สุดท้ายประเด็นการอพยพเป็นเรื่องจำนวนก็ไม่ไม่น่ามี ปัญหาอะไร⁹¹ และในวันประชุมคณะรัฐมนตรีนัดสุดท้าย ได้มีการเปิดแถลงข่าวเกี่ยวกับเขื่อน ปากมูล โดยเชิญตัวแทนทุกหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องมาชี้แจงประเด็นที่กลุ่มคัดค้านยกขึ้นมา โจมตี ปรากฏว่า กฟผ. และกองอุทยานแห่งชาติ ยืนยันว่า การระเบิดหินบริเวณแก่งตะนะ สามารถกระทำได้ตามมติคณะรัฐมนตรี โดยอาศัยอำนาจตาม พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติ ส่วน ประเด็นเรื่องค่าใช้จ่ายด้านเงินลงทุนที่เพิ่มขึ้นนั้น นายสว่าง จำปา รองผู้ว่าการ กฟผ. เปิดเผยมว่า มีสาเหตุมาจากภาวะทางเศรษฐกิจทั้งในและนอกประเทศ ช่วงปี พ.ศ. 2531-2533 เดือดร้อนเร็ว มาก ทำให้ค่าอุปกรณ์ก่อสร้างเขื่อนและราคาที่ดินก็เพิ่มสูงขึ้น จนกระทบต่อค่าทดแทนกรรม สิทธิ์ที่ดินและทรัพย์สินมากขึ้นกว่า 6 เท่า การชี้แจงดังกล่าวไม่เป็นที่พอใจต่อกลุ่มคัดค้าน แต่ก็มี การสลายตัวและยืนยันที่จะเรียกหาความเป็นธรรมต่อไป โดยจะกลับไปปกป้องเกาะแก่ง ในลำน้ำมูลด้วยตนเอง⁹²

สถานการณ์ทางการเมือง รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป เมื่อ 22 มีนาคม 2535 ปรากฏผลว่า พรรคสามัคคีธรรม (สมาชิกของ รสช. เคลื่อนไหวก่อตั้ง พรรคขึ้น) มีคะแนนเสียงมาเป็นอันดับหนึ่ง จึงเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลร่วมกับอีก 4 พรรคการเมือง (พรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทย และพรรคราษฎร) แต่มี ปัญหาในเรื่องการสรรหาบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังนั้น พรรคการเมืองทั้งห้า จึงเสนอ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารสูงสุดและผู้บัญชาการทหารบกในขณะนั้น เข้าดำรงตำแหน่งโดย พล.อ.สุจินดา ให้เหตุผลเป็นคำกล่าวสั้น ๆ ว่า “เสียสัตย์เพื่อชาติ” เป็น ผลให้ พล.อ.อ.เกษตร โรจนนิล เป็น ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และพล.อ.อิสระพงศ์ หนุนภักดี เป็นผู้บัญชาการทหารบกแทน ซึ่งก่อนหน้านั้น พล.อ.สุจินดา ให้สัมภาษณ์ว่า ตนและ พล.อ.อ.เกษตร โรจนนิล จะไม่รับตำแหน่งทางการเมืองใดๆ เป็นผลให้เกิดการประท้วงคัดค้าน จากประชาชนเป็นเวลาหลายวัน ซึ่งบางวันมีประชาชนร่วมประท้วงเป็นจำนวนมากโดย เฉพาะประชาชนในกรุงเทพฯ เนื่องจากไม่พอใจที่นายกรัฐมนตรีไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง อีกทั้ง เป็นบุคคลที่กระทำรัฐประหารก่อนหน้านี้ และให้สัญญาแก่ประชาชนว่าจะไม่ดำรงตำแหน่งทาง การภายหลังการเลือกตั้งที่ตนเองมีส่วนในการจัดขึ้น ขณะเดียวกัน ผู้เข้าร่วมในการทำ รัฐประหารก็ได้ดำรงตำแหน่งผู้นำเหล่าทัพ ผลที่สุด การประท้วงคัดค้านของประชาชนนำไปสู่ การปะทะกับกำลังเจ้าหน้าที่ ทำให้เกิดการใช้กำลังเข้าปราบปราม จนมีการเสียชีวิตและสูญหาย ของประชาชนเป็นจำนวนมาก ความขัดแย้งที่รุนแรงรุนแรงนี้เกิดขึ้นระหว่างวันที่ 17-20

⁹¹ เรื่องเดียวกัน.

⁹² ผู้จัดการรายวัน (18 มีนาคม 2535) : 15.

พฤษภาคม 2535 เรียกว่า “พฤษภาทมิฬ” เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ พล.อ.สุจินดา ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และนายอานันท์ ปันยารชุน ก็ได้รับเชิญให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง เพื่อบริหารประเทศชั่วคราวและจัดการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 13 กันยายน 2535⁹³ ซึ่งผลการเลือกตั้งทำให้นายชวน หลีกภัย เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และมอบหมายให้นายสาวิตรี โปธิวิหก เป็นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี รับผิดชอบดูแล กฟผ.

ในช่วงรัฐบาล พล.อ.สุจินดา คราประยูร กลุ่มคัดค้านก็มีการเคลื่อนไหวคัดค้าน เชื้อนปากมูลในพื้นที่ โดยประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเชื้อน จาก 6 อำเภอประกอบด้วย โขงเจียม พิบูลมังสาหาร สิรินคร ตาลชุม เมืองและกิ่งอำเภอดอนมดแดง ประมาณ 150 คน ได้รวมตัวที่บริเวณโรงเรียนบ้านหัวเหว อำเภอโขงเจียม เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลในขณะนั้น ทบทวนเชื้อนปากมูล อย่างไรก็ตาม นายเสนีย์ จิตตិเกษม นายอำเภอโขงเจียม ก็ออกหนังสือ ประกาศห้ามใช้สถานที่ของโรงเรียนชุมชนทางการเมือง แต่อุญาตประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งที่มา ชุมนุมอยู่ใกล้เคียงกลุ่มคัดค้านใช้เครื่องขยายเสียงของโรงเรียน และกล่าวโจมตีไม่ให้กลุ่มคัดค้านใช้สถานที่ของโรงเรียน อีกทั้งยังสั่งห้ามกลุ่มคัดค้านเข้าไปในบริเวณศาลปู่ตก ซึ่งเป็น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านในบริเวณนั้น โดยอ้างว่าเป็นของหมู่บ้านตนและกำลังจะถูกระเบิด ทำรื้อระบายน้ำ⁹⁴ เมื่อถูกก่อกวนจากฝ่ายสนับสนุนจึงทำให้กลุ่มคัดค้านย้ายไปชุมนุมบริเวณ ห้างงานก่อสร้างเชื้อน ซึ่งอยู่ห่างจากที่ชุมนุมเดิมประมาณ 500 เมตร และยื่นข้อเสนอให้นาย ชัชวาลย์ ชมภูแดง รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี รับผิดชอบดูแล กฟผ. ให้มาพบกลุ่ม คัดค้านเพื่อรับฟังข้อเรียกร้อง 3 ข้อ คือ⁹⁵

1. ให้หยุดการดำเนินการระเบิดแก่งหิน
2. ให้มีการสำรวจความเสียหายจากการระเบิดแก่งที่ผ่านมา โดยมีตัวแทน ประชาชนในพื้นที่เข้าร่วมตรวจสอบด้วย
3. ให้ดำเนินการกับผู้กระทำผิดตามกฎหมาย

ถึงแม้จะมีการย้ายที่ชุมนุมเพื่อหลีกเลี่ยงการก่อกวนจากกลุ่มสนับสนุน แต่ก็ไม่เป็น ผลเนื่องจากได้มีกลุ่มชายฉกรรจ์ จำนวน 10 คน เข้าไปทำลายป้ายและแผ่นโปสเตอร์คัดค้าน

⁹³ ลิขิต วีระเวคิน, วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย, หน้า 222-227.

⁹⁴ ผู้จัดการรายวัน (29 เมษายน 2535) : 15.

⁹⁵ ผู้จัดการรายวัน (30 เมษายน 2535) : 15.

เชื่อนจนเสียหาย และขวางถุงพลาสติกที่บรรจุน้ำปัสสาวะผสมหมามุยเข้าใส่กลุ่มคัดค้าน ทำให้กลุ่มคัดค้านพอตั้งตัวได้ก็เข้าร่วมทำร้ายกลุ่มชายฉกรรจ์จนวิ่งหนีออกไป⁹⁶ จนในที่สุดนายชัชวาลย์ ชมภูแดง ตกลงที่จะไปพบกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้าน แต่เป็นภายหลังกองรัฐบาล แถลงนโยบายในวันที่ 6 พฤษภาคม 2535 โดยขอให้กลุ่มคัดค้านสลายตัว ซึ่งก็ได้รับการปฏิบัติตามอย่างไรก็ดี แม้ว่าจะลดแรงกดดันจากประชาชนในพื้นที่ได้ แต่นายชัชวาลย์ ชมภูแดง ก็ถูกกดดันจากนักศึกษาในทันทีทันใด โดยตัวแทน คอทส. ได้นำข้อมูลของอีกด้านหนึ่งเขื่อนปากมูลซึ่งตรงกันข้ามกับของ กฟผ. ให้กับนายชัชวาลย์ ชมภูแดง พร้อมทั้ง ยื่นข้อเสนอจำนวน 3 ข้อคือ⁹⁷

1. ให้อุดติการระเบิดแก่ง
2. ให้มีการไต่สวนสาธารณะเพื่อเปิดโอกาสให้มีการชี้แจงข้อมูลจากทุกฝ่าย และให้ประชาชนทั่วไปรับรู้ข้อเท็จจริง
3. ให้อุดติการปิดกั้นการแสดงความคิดเห็นของประชาชน ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใดๆ และให้ดำเนินการทางวินัยต่อข้าราชการผู้ใช้ความรุนแรง และผู้กระทำผิดกรณีเหตุการณ์บริเวณหัวงานก่อสร้างเขื่อนเมื่อ 29 เมษายน 2535

ซึ่งนายชัชวาลย์ ชมภูแดง รับว่าจะดำเนินการรับฟังข้อมูลจากหลายๆ ฝ่ายที่ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝงในเรื่องนี้ ส่วนการเปิดไต่สวนสาธารณะตามที่เสนอมานั้นต้องรอดูสถานการณ์อีกครั้งหนึ่ง

สำหรับความเคลื่อนไหวของทั้งสองฝ่ายในช่วงรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน (2) นั้น กลุ่มคัดค้าน ประกอบด้วย ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนจาก 5 อำเภอ ประมาณ 1,000 คน ได้มาชุมนุมกันที่เชิงสะพานข้ามแม่น้ำมูลฝั่งตลาดพิบูลมังสาหารเมื่อ 13 สิงหาคม 2535 เพื่อเรียกร้องต่อรัฐบาลรวม 4 ข้อ คือ⁹⁸

⁹⁶ เดลินิวส์ (30 เมษายน 2535) : 15.

⁹⁷ ผู้จัดการรายวัน (1 พฤษภาคม 2535) : 15.

⁹⁸ กรุงเทพธุรกิจ (14 สิงหาคม 2535) : 12.

1. ให้ตัวแทนของรัฐบาลมาเซ็นสัญญาประชาคมที่ประชาชนกลุ่มดังกล่าวได้ร่วมกันร่างขึ้น*
2. ออกประกาศยกเลิกพระราชกำหนดเวนคืนพื้นที่ 5 อำเภอ
3. หลังจากเซ็นสัญญาแล้วประชาชนจะถือสัญญาไว้ 1 ฉบับ และจะมีผลบังคับใช้ทุกรัฐบาล
4. ถ้ารัฐบาลไม่สามารถปฏิบัติตามได้ทั้ง 3 ข้อให้รัฐบาลยุติการสร้างเขื่อนทันทีโดยไม่มีเงื่อนไข

การรวมตัวครั้งนี้ เกิดจากการที่ กฟผ. ได้ปิดประกาศพระราชกฤษฎีกาเวนคืนที่ดินในเขตเทศบาลพิบูลมังสาหารเมื่อ 6 กรกฎาคม 2535 โดยแนวเวนคืนครอบคลุมเขตเทศบาลพิบูลมังสาหารทั้งหมด ซึ่งนายนิคม พิบูลย์กิจถาวร สมาชิกสภาเทศบาลพิบูลมังสาหาร ตัวแทนกลุ่มผู้ชุมนุมเปิดเผยว่า ประชาชนที่มีทรัพย์สินอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่กฎหมายเวนคืนนี้ จะต้องถูกอพยพโยกย้ายในอนาคต ทั้งๆ ที่ กฟผ. เคยสัญญาว่าน้ำจะไม่ท่วมในเขตดังกล่าวประชาชนจึงต้องออกมาเรียกร้องหาสิ่งที่ยืนยันความมั่นคงของชีวิตในวันข้างหน้า⁹⁹ ขณะเดียวกัน นายสายสิทธิ์ พรแก้ว ได้ออกหนังสือชี้แจงผลกระทบจากพระราชกฤษฎีกาดังกล่าว ในทันที ยืนยันว่าจะมีผลกระทบต่อประชาชนเพียง 6 คนที่ไม่ยอมให้ กฟผ. เข้าไปทำการสำรวจ ส่วนผลกระทบอื่นๆ นั้นมีคณะกรรมการควบคุมดูแลอยู่แล้ว¹⁰⁰ อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขของกลุ่มคัดค้านก็ยังคงไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาลแต่อย่างใด กลุ่มคัดค้านจึงตัดสินใจแสดงความจำนงต่อสาธารณชนว่าจะไม่ไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 13 กันยายน 2535 ก่อนที่จะสลายการชุมนุมไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*มีสาระสำคัญคือ รัฐบาลจะต้องสัญญาว่าน้ำจะท่วมเขตเทศบาลพิบูลมังสาหารไม่เกิน 3 ตารางวา และจำนวนผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนต้องไม่เกิน 903 ครอบครัว หากไม่เป็นไปตามนี้ รัฐบาลจะต้องทุบเขื่อนทันทีหรือให้ประชาชนมีสิทธิ์ที่จะทุบทำลายเขื่อนโดยไม่ผิดกฎหมายใด ๆ

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁰ สยามรัฐ (14 สิงหาคม 2535) : 16.

ช่วงที่ 6 : การเรียกร้องค่าชดเชยจากผลกระทบของโครงการ

การเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูลในสมัยรัฐบาลของนายชวน หลีกภัยได้เริ่มขึ้นเมื่อ 27 กุมภาพันธ์ 2536 โดยประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน ประมาณ 400 คน ได้รวมตัวชุมนุมกันจากบ้านทรายมูลไปบ้านวังสะแกงใต้ ถึงบ้านหัวเหว่ เพื่อต้องการความมั่นใจในความรับผิดชอบของรัฐบาลเมื่อสร้างเขื่อนแล้วประชาชนจะไม่เดือดร้อน โดยเรียกร้องให้รัฐบาลและ กฟผ.ชี้แจงข้อเท็จจริง 6 ประการ คือ¹⁰¹

1. ระดับน้ำท่วมที่ชัดเจน
2. การลดลงของจำนวนปลาในลำน้ำมูลหลังการระเบิดแก่ง
3. โรคพยาธิใบไม้ในเลือด
4. การชดเชยรายได้ของชาวประมงเนื่องจากไม่สามารถจับปลาได้ในระหว่างการสร้างเขื่อน
5. ให้รัฐบาลและ กฟผ. ชี้แจงเรื่องการระเบิดแก่งต่อสาธารณชน เพราะ กฟผ. เคยสัญญากับประชาชนว่าการสร้างเขื่อนจะไม่กระทบแก่ง
6. ให้ทำสัญญาประชาคมเพื่อเป็นหลักประกันความเสียหายที่เกิดขึ้นกับประชาชน

ในเวลาต่อมา กลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านได้เข้ายึดสะพานหัวงานก่อสร้างเขื่อนด้านหนึ่งเพื่อยับยั้งการสร้างเขื่อนจนเกิดปะทะกับเจ้าหน้าที่ กฟผ. ส่งผลให้ผู้ชุมนุมถูกทำร้ายร่างกาย 2 คน และก่อสร้างเขื่อนก็ต้องหยุดชะงักลง อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ชุมนุมพยายามที่จะยึดปลายสะพานอีกด้านหนึ่งไว้ แต่ไม่เป็นผลเพราะมีตำรวจ ประมาณ 200 นาย ตรึงกำลังปิดกั้นไม่ให้กลุ่มผู้ชุมนุมผ่านไปยังที่หมาย ขณะเดียวกันตำรวจก็ปิดเส้นทางเข้าบ้านหัวเหว่ จึงทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมถูกปิดกั้นเส้นทางเข้าออกทั้งหมดและประชาชนที่ตามมาสมทบไม่สามารถเข้าไปยังบริเวณที่ชุมนุมได้ นอกจากนี้ยังไม่ให้มีการลำเลียงเสบียงอาหารแก่กลุ่มผู้ชุมนุมอีกด้วย ซึ่งนายอำเภอโขงเจียมกล่าวว่า ผู้ชุมนุมจะหมดกำลังไปเอง ถ้าไม่ได้อาหารประมาณ 3 วัน อย่างไรก็ตาม นายสุทัศน์ เงินหมื่น รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ได้มาเยี่ยมผู้ชุมนุมพร้อมกับรับปากว่าจะไม่มีสลายการชุมนุมด้วยวิธีการรุนแรงและเลิกการปิดกั้นการลำเลียงอาหาร โดยยอมรับว่าการชุมนุมของประชาชนเป็นสิทธิอันชอบธรรม อีกทั้งจะลงโทษเจ้าหน้าที่ กฟผ. ที่ทำร้ายร่างกายประชาชน ขณะที่กลุ่มคัดค้านในส่วนกลางประกอบด้วย คณะ

¹⁰¹ ผู้จัดการรายวัน (28 กุมภาพันธ์ 2536) : 15.

กรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า คณะกรรมการประสานงานรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย และสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน ได้แถลงข่าวให้ กฟผ. เปิดเผยข้อมูลที่ถูกดอง และเรียกร้องให้มีการปกป้องสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชน โดยเฉพาะการปิดกั้น ตรวจสอบ ช่มชู้ โดยมีตัวแทนประชาชนผู้ชุมนุมได้เดินทางมาแถลงข่าวด้วยว่าจะชุมนุมต่อไปโดยสันติวิธี จนกว่าจะได้รับการชี้แจงจากกฟผ.¹⁰²

แต่คำยืนยันจากรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย และข้อเรียกร้องของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนก็เป็นอันต้องล่มสลายลง เมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจภูธรและ ตชด. ไม่ต่ำกว่า 150 คน ได้เข้าทำการสลายการชุมนุมด้วยกระบอก กระหน่ำตีผู้ชุมนุมที่มีแต่มีมือเปล่า ระหว่างนั้นกลุ่มสนับสนุนเขื่อนนำโดยนายเสวก บรรเทา ซึ่งอยู่บริเวณรอบนอกได้ข่ววังก่อนอิฐเข้าใส่กลุ่มคัดค้าน จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกลุ่มคัดค้านได้รับบาดเจ็บสาหัสจำนวน 3 คน และบาดเจ็บเล็กน้อยไม่ต่ำกว่า 30 คน ทางด้านสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7 ได้เสนอข่าวว่า ทางกลุ่มผู้ชุมนุมได้บุกยึดคลังน้ำมันทำให้กำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจต้องเข้าทำการสลายการชุมนุม¹⁰³

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีฝ่ายต่างๆ ออกมาแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง เริ่มจากนายกรัฐมนตรียืนยันว่ากรณีเขื่อนปากมูลให้กฟผ. และกระทรวงมหาดไทยเป็นหน่วยงานรับผิดชอบ และนายบุญชู โรจนเสถียร รองนายกรัฐมนตรี ชี้ว่า กฟผ. ไม่สันทัดการทำงานในพื้นที่ และยึดหลักเกณฑ์ข้อกฎหมายโดยไม่ทำความเข้าใจกับความเดือดร้อนของประชาชน ซึ่งในระยะที่ไม่มีรัฐบาลจากการเลือกตั้งยังทำให้ปัญหาหมักหมมมากขึ้นจนมาปะทุในรัฐบาลนี้¹⁰⁴ ส่วนชมรมแพทย์ชนบท ชมรมเภสัชชนบท กลุ่มศึกษาปัญหา และคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อการสาธารณสุขมูลฐาน (คปอส.) ได้ร่วมกันยื่นหนังสือเรียกร้องให้รัฐยอมรับเสรีภาพในการชุมนุมอย่างสงบโดยยุติการกล่าวหาและดำเนินคดีผู้ร่วมชุมนุม และไม่ควรผลักความรับผิดชอบในปัญหาเชิงนโยบาย และผลกระทบจากนโยบายไปสู่ระดับการปฏิบัติการเพื่อมิให้ความขัดแย้งขยายตัวจนเกิดความรุนแรง รวมทั้งเร่งกระจายอำนาจการจัดการสิ่งแวดล้อมไปสู่ส่วนท้องถิ่น¹⁰⁵

¹⁰² “สถานการณ์ปากมูล...วินาทีเลือด! สลายการชุมนุม”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 39 (7-13 มีนาคม 2536) : 13-14.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

¹⁰⁴ ผู้จัดการรายวัน (11 มีนาคม 2536) : 7.

¹⁰⁵ มติชน (12 มีนาคม 2536) : 8.

เมื่อถูกสลายการชุมนุมกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้าน และผู้บาดเจ็บ ประมาณ 100 คนได้เดินทางเข้ามาสมทบกับ คอทส.ที่บริเวณทำเนียบรัฐบาล เป็นเวลาถึง 2 สัปดาห์ เพื่อยื่นข้อเสนอลักษณะเป็นรูปธรรมเพื่อแก้ปัญหาความ 6 ข้อคือ¹⁰⁶

1. ให้ กฟผ. ทำแผนที่ชัดเจนเรื่องพื้นที่น้ำท่วม
2. ให้จ่ายค่าเสียหายในทรัพย์สินผู้เสียหายในราคาตลาดทุกอย่าง
3. ให้จัดสรรที่อยู่อาศัยและที่ทำนาในพื้นที่ที่เหมาะสมทำการเกษตร
4. ให้ชดเชยผู้มีอาชีพหาปลาในลำน้ำมูล
5. หากเกิดโรคพยาธิใบไม้ในเลือดหลังการสร้างเขื่อน กฟผ. ต้องจ่ายค่ารักษาพยาบาลทุกอย่างและแก้ไขปัญหาเชิงสาธารณสุข
6. กำหนดเงื่อนไขค่าเสียหายต่างๆ หากไม่เป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่ายให้ผู้เสียประโยชน์นำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาของอนุญาโตตุลาการโดยไม่ต้องฟ้องศาลและถือผลการตัดสินเป็นข้อยุติ

ในที่สุดทางรัฐบาลได้ส่งนายอาคม เองฉ้วน ในฐานะตัวแทนรัฐบาลมาตกลงกับกลุ่มผู้ชุมนุมเมื่อ 18 มีนาคม 2536 ซึ่งผลการเจรจาตกลงให้ตั้งคณะกรรมการร่วม 2 ฝ่าย เพื่อติดตามแก้ปัญหาและรับเรื่องราวร้องทุกข์จากทั้งสองฝ่าย ซึ่งเมื่อเกิดปัญหาจะต้องฟ้องศาลเป็นผู้ชี้ขาด หลังจากนั้นกลุ่มผู้ชุมนุมจึงเดินทางกลับภูมิลำเนา ต่อข้อเสนอดังกล่าว องค์การพัฒนาเอกชนที่เข้ามาประสานการประท้วงครั้งนี้กล่าวว่า ประชาชนเป็นผู้เสียเปรียบเพราะไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน หากต้องฟ้องศาลก็ไม่สามารถทำได้ แต่การเหนี่ยวล่าจากการประท้วงและต้องการให้เรื่องยุติลงโดยเร็ว จึงรับข้อเสนอดังกล่าว¹⁰⁷ ต่อมารัฐบาลได้ดำเนินการแต่งตั้งคณะกรรมการตามที่ตกลง ประกอบด้วย ตัวแทน กฟผ. 3 คน ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน 3 คนและนักวิชาการฝ่ายละ 1 คน ซึ่งได้มีการประชุมเพื่อสรรหาประธานกรรมการ 2 ครั้งคือในวันที่ 26 และ 30 มีนาคม 2536 แต่ยังไม่สามารถหาได้ หลังจากนั้นก็ไม่มีการดำเนินการใดๆ ต่อ ซึ่งประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนก็สัมผัสต่อความผิวดังกล่าวจึงยื่นข้อเรียกร้องต่อศูนย์รับเรื่องราวร้องทุกข์อำเภอโขงเจียมจำนวน 3 ครั้งในเวลา 3 เดือนแต่ก็ไม่มีคืบหน้าใดๆ จึงจำเป็นต้องส่งตัวแทนเข้ากรุงเทพฯ แกล้งข่าวทวงสัญญาความคืบหน้าของคณะกรรมการที่ตั้งขึ้น เมื่อ 6 สิงหาคม 2536 เนื่องจากในพื้นที่ได้เกิดปัญหาหระหว่างทั้งสองฝ่ายมาเป็นลำดับ ซึ่งนายสาวิตต์ โพธิวิหค รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี กล่าวว่า ไม่รับรู้

¹⁰⁶ ผู้จัดการรายวัน (13-14 มีนาคม 2536) : 7.

¹⁰⁷ ผู้จัดการรายวัน (20-21 มีนาคม 2536) : 8.

การตกลงของนายอาคม เองจ้วนกับกลุ่มผู้ชุมนุมใด ๆ และไม่ยอมรับคณะกรรมการนี้ โดยยืนยันให้ กฟผ. เป็นผู้แก้ปัญหาเขื่อนปากมูลเอง ทำให้นายอาคม เองจ้วน ออกมายอมรับว่า เหตุที่การตั้งคณะกรรมการไม่คืบหน้าเนื่องจากตนหมดความรับผิดชอบแล้ว และได้ทำรายงานสรุปให้นายสาวิตต์ ซึ่งได้รับการยืนยันว่าจะเป็นผู้แก้ปัญหาเอง ที่สำคัญเลขานุการของนายสาวิตต์ก็ร่วมเซ็นรับรองคณะกรรมการดังกล่าวด้วย จึงให้สัมภาษณ์ได้อย่างไรว่าไม่ทราบเรื่องเลยอาจเป็นเพราะท่านมาจากสายวิชาการของสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้มองไม่เห็นปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้นทางออกของประชาชนก็คือ มาชุมนุมหน้าทำเนียบ รัฐบาลอีกครั้งแล้วให้นายสาวิตต์ ออกมาแก้ปัญหาเอง¹⁰⁸

ขณะเดียวกันกลุ่มสนับสนุนเขื่อน นำโดย นายเสวก บรรเทา ได้เคลื่อนไหวที่สถานีตำรวจอรุณ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เรียกร้องให้มีการจับกุม น.ส.วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ในข้อหาทำให้ทรัพย์สินของ กฟผ. เสียหาย และทำการปลุกกระดมประชาชนให้กระด้างกระเดื่องต่อรัฐ อย่างไรก็ตาม นายสาวิตต์ โพธิวิหค กลับมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล เมื่อ 28 กันยายน 2536 ประกอบด้วย ข้าราชการประจำจากหน่วยงานของรัฐ 11 คน ทหาร 1 คน นักการเมืองท้องถิ่น 1 คนและ กฟผ. 4 คน โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีเป็นประธาน ทั้งนี้ให้ยกเลิกคณะกรรมการที่แต่งตั้งก่อนหน้านี้ทั้งหมด เนื่องจากมีอำนาจหน้าที่ไม่ชัดเจนและการแก้ปัญหาใช้เวลายาวนานและไม่เป็นเอกภาพ รวมทั้งไม่สะดวกในการประสานงาน¹⁰⁹ พร้อมกันนี้ กฟผ. ได้ออกบทความ “โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล ผลการดำเนินงานการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการฯ” แทรกไปกับหนังสือพิมพ์รายวัน โดยมีเนื้อความรายงานความคืบหน้าการแก้ไขปัญหาผลกระทบสิ่งแวดล้อมทั้ง 10 แผนงาน ประมาณ 59.50% โดยเน้นหนักที่ราษฎรจะต้องได้รับความช่วยเหลืออย่างเป็นธรรม ซึ่งมีมาตรการเสริมเป็นกรณีพิเศษเพื่อให้ราษฎรที่ได้รับผลกระทบมีความมั่นใจยิ่งขึ้น นั่นก็คือ ประกาศ กฟผ. วันที่ 18 มีนาคม 2536 และวันที่ 10 พฤษภาคม 2536 ซึ่งเป็นการแก้ไขเกี่ยวกับที่ดินทำกินของราษฎรที่ได้รับผลกระทบ¹¹⁰

¹⁰⁸ ผู้จัดการรายวัน (7-8 สิงหาคม 2536) : 8.

¹⁰⁹ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, งานแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล, (ม.ป.ท., 2537), หน้า 4.

¹¹⁰ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, “โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล ผลการดำเนินงานการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการฯ,” เดลินิวส์ (28 กันยายน 2536) : 10-11.

จากคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการฯ ของนายสาวิตรี โพธิวิหค เป็นผลให้ ว่าที่ ร.ต. ไมตรี ไนยะกุล ผู้ว่าราชการจังหวัดในขณะนั้น แต่งตั้งอนุกรรมการขึ้นอีก 2 ชุด คือ อนุกรรมการตรวจสอบและศึกษาผลกระทบต่ออาชีพประมง และอนุกรรมการจ่ายค่าทดแทนที่ดิน เมื่อ 11 ตุลาคม 2536 เพื่อจัดการแก้ไขปัญหาต่างๆ โดยมีข้าราชการและตัวแทนประชาชนจากอำเภอโขงเจียม พิบูลมังสาหาร และสิรินธร อำเภอละ 1 คน เป็นกรรมการ ซึ่งให้กำหนดเป็นตัวแทนของประชาชนดังกล่าว และในทันทีทันใดประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลในนาม “กลุ่มฮักน้ำมูล” ประมาณ 44 คน ยื่นหนังสือเรียกร้องถึงผู้ว่าราชการจังหวัด เมื่อ 12 ตุลาคม 2536 ระบุว่าให้ กฟผ. ทำการย้ายหมู่บ้านที่มีสภาพน้ำล้อมรอบหลังการปิดเขื่อนออกไปอยู่ที่แห่งใหม่ในบริเวณใกล้เคียงโดยคงสภาพชุมชนเดิมไว้ และให้สำรวจผลกระทบที่มีต่อประชาชน และชดเชยค่าเสียหายในเรื่องการประมงอันมีผลมาตั้งแต่เริ่มมีการระเบิดแก่ง โดยเฉพาะหมู่บ้านหัวเหว่ที่ได้รับความเดือดร้อนอย่างหนัก จึงขอให้ กฟผ. จัดที่ดินประมาณ 10 ไร่ทดแทนที่ไม่สามารถหาปลาได้หลังมีการสร้างเขื่อน ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดรับว่าจะให้คำตอบภายใน 15 วัน¹¹¹ และในที่สุดนายอำเภอพิบูลมังสาหารในฐานะประธานอนุกรรมการจ่ายค่าทดแทนที่ดินออกมาตอบข้อเรียกร้องของกลุ่มคัดค้านยืนยันว่าไม่มีหมู่บ้านใดมีน้ำล้อมรอบนอกเหนือจากที่กำหนด ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้แก่กลุ่มผู้ชุมนุมเป็นอย่างมาก และได้ออกมาเคลื่อนไหวด้วยการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาชุมนุมบริเวณแก่งหินอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งพยายามที่จะขัดขวาง กฟผ. ทำการระเบิดแก่งเพื่อสร้างเขื่อน ทั้งนี้ เพื่อเรียกร้องข้อต่อรองที่เคยยื่นให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2536¹¹²

ขณะเดียวกันกลุ่มสนับสนุนเขื่อน นำโดย นายแสวง บรรเทา ก็มีการกระจายเสียงเรียกประชาชนในหมู่บ้านหนองจิกและหนองชาดให้ออกมาสนับสนุนเขื่อน โดยจะได้รับเงินคนละ 60 บาทพร้อมข้าวห่อ ซึ่งก็มีประชาชนออกมาร่วมโดยชุมนุมบริเวณตรงข้ามกลุ่มคัดค้าน และได้มีการยั่วยุกันเกิดขึ้นตลอดเวลาส่วนใหญ่เริ่มจากฝ่ายสนับสนุน จนกระทั่งมีการใช้อาวุธปืนลูกซองยิงข่มขู่เพื่อให้กลุ่มคัดค้านหวาดกลัวจนเลิกชุมนุม และกระสุนเนี่ยวซากางแกงประชาชนคนหนึ่งแต่ไม่มีใครได้รับบาดเจ็บ ทำให้ น.ส.วนิดา ดันตวิทยาพิทักษ์ และนายทองเจริญ สีหารธรรม นำประชาชนประมาณ 20 คนไปแจ้งความดำเนินคดีต่อกลุ่มนายแสวง แต่ทั้ง 2 คนกลับถูกตำรวจแจ้งจับตามหมายจับเดิมเมื่อมีนาคม 2536 และถูกนำตัวไปมอบให้สำนักงานอัยการจังหวัดอุบลราชธานี อย่างไรก็ตาม นายก่อเกียรติ ภูเขาทอง ประธานสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.) ภาคอีสาน และนายนิกร วิสเพ็ญ ผู้จัดการ สสส. ประกันตัว

¹¹¹ มติชน (13 ตุลาคม 2536) : 8.

¹¹² สยามรัฐ (25 พฤศจิกายน 2536) : 6.

บุคคลทั้งสองออกมาได้เมื่อ 8 ธันวาคม 2536¹¹³ ขณะที่ตัวแทนกลุ่มผู้ชุมนุมได้เสนอข้อเรียกร้องเดิมในที่ประชุมสำนักงานเกษตร อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง ซึ่งประกอบด้วย นักวิชาการ ตัวแทน กฟผ. รองผู้ว่าราชการจังหวัด และนายอำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง ทั้งนี้ ตัวแทนกลุ่มผู้ชุมนุมยังย้ำว่า ประชาชนไม่ได้คัดค้านการก่อสร้างเขื่อน แต่ต้องการให้มีการพิจารณาผลกระทบอย่างเป็นธรรม โดยคำนึงถึงวิถีชีวิตตามธรรมชาติที่เคยเป็นมาก่อนการสร้างเขื่อนมิใช่การพิจารณาเฉพาะจากหลักเกณฑ์ตายตัวของโครงการ อย่างไรก็ตาม กฟผ. ไม่รับหลักการดังกล่าวแต่อย่างใด¹¹⁴

จากปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว กลุ่มนักศึกษา คอทส. จำนวน 20 คน จึงเดินทางไปยื่นหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และนายกรัฐมนตรี ต่อกรณีการระเบิดแก่งในแม่น้ำมูล และการจับกุมแกนนำทั้งสอง ขณะเดียวกัน นายบำรุง คะโยธา ได้เสนอข้อเรียกร้องเพิ่มเติม ให้รัฐบาลเลิกใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาต่อประชาชน และเข้ามาแก้ไขปัญหาโดยด่วน ในกลไกระดับอำเภอและจังหวัด รวมทั้งให้ดำเนินการกับนายเสวก และพวกภายใต้กฎหมายแห่งรัฐเช่นเดียวกัน แต่ไม่มีการตอบสนองแต่อย่างใดจากฝ่ายรัฐบาล¹¹⁵

ช่วงที่ 7 : โครงการก่อสร้างเสร็จ และยุติการเรียกร้องค่าชดเชย

อย่างไรก็ตามปัญหากรณีเขื่อนปากมูลดังกล่าวยืดเยื้อมาจนถึงปลายเดือนเมษายน พ.ศ.2537 ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนจึงเดินทางมาเรียกร้องค่าชดเชยทางการประมงและการที่น้ำล้นรอบหมู่บ้าน บริเวณหน้าทำเนียบรัฐบาล ตั้งแต่วันที่ 25 เมษายน 2537 เพื่อรอคอยคำตอบจากผลการประชุมคณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลที่จะมีขึ้นในวันที่ 6 พฤษภาคม 2537 ที่จังหวัดอุบลราชธานี จนกระทั่งวันที่ 10 พฤษภาคม 2537 กลุ่มผู้ชุมนุมก็ยังคงไม่ได้รับคำตอบใดๆ จากรัฐบาล จึงได้ทำการเผารูป ส.ส. พรรคประชาธิปัตย์ที่มีส่วนร่วมในการเจรจาปากมูล คือ นายอิสสระ สมชัย นายอาคม เองฉ้วน นายอภิชาติ ตรีสวัสดิ์ชัย นายสาวิตรี โพธิวิหค นายสุทัศน์ เงินหมื่น และนายชวน หลีกภัย พร้อมทั้งแห่โลงศพไปทำพิธีสาปแช่งดวงวิญญาณที่ท้องสนามหลวง และนำซีดีเข้าไปโปรยที่แม่น้ำเจ้าพระยา อีกทั้งยังได้นำเอาตัวเงินตัวทองมาแขวนป้าย "นายกชวนฯ" ก่อนที่จะมีการสลายตัวไปเมื่อกลางดึกวันที่ 13 พฤษภาคม 2537 หลังจากนี้ กฟผ. ยืนยันว่า

¹¹³ ผู้จัดการรายวัน (16 ธันวาคม 2536) : 29.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

ประชาชนเหล่านี้จะไม่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม และคณะกรรมการไม่อนุมัติเงินทดแทนให้ด้วย ส่วนการจับกุมแกนนำสองคนนั้น นายสุทัศน์ เงินหมื่น รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย กล่าวว่า กำลังหาทางช่วยอยู่¹¹⁶

ก่อนหน้าที่จะมีการคัดค้านจากกลุ่มคัดค้านดังกล่าวนี้ กฟผ.ได้ออกบทความแรกไปกับหนังสือพิมพ์รายวันเป็นครั้งที่สองเมื่อ 29 มีนาคม 2537 มีชื่อว่า “เชื่อนปากมุลวันนี้” โดยเนื้อความรายงานความคืบหน้าของโครงการแล้วเสร็จประมาณ 90% และชี้แจงว่าเป็นโครงการแห่งความสมานฉันท์ และความขัดแย้งบนพื้นฐานของประโยชน์ร่วมกันของประชาคมที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้รับการแก้ไขให้ลุล่วงด้วยความร่วมมือร่วมใจกันจากฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งการช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบบนพื้นฐานของความถูกต้องและความเป็นธรรมตามที่ราษฎรต้องการ และการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมรวมทั้งให้ความสำคัญกับไฟฟ้าจากเชื่อนปากมุลจะเพิ่มพูนคุณภาพชีวิตเสริมสร้างเศรษฐกิจและจะแก้ปัญหาสังคมแก่ประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เจริญก้าวหน้า จึงเป็นสิ่งที่เราจะต้องส่งเสริมให้มีผลอย่างแท้จริง บทความดังกล่าวยังได้ลงเสียงสะท้อนจากราษฎรที่สนับสนุนเชื่อนอีกด้วย¹¹⁷ อย่างไรก็ตาม กฟผ. ได้ลงบทความเป็นครั้งที่สามในหนังสือพิมพ์รายวัน ซึ่งในครั้งนีใช้ชื่อว่า “คำชี้แจงเรื่องโครงการเชื่อนปากมุล” โดยมีเนื้อความเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่อง การช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบ ซึ่งคณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือราษฎร ที่มีผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีเป็นประธาน ได้พิจารณาความเดือดร้อนของราษฎรด้วยความเห็นอกเห็นใจและมีเจตนาแน่วแน่ที่จะดำเนินการให้ราษฎรมีการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากการเรียกร้องจากราษฎรบางกลุ่มกล่าวหาว่า กฟผ. ไม่ปฏิบัติตามคำสัญญาการให้ความช่วยเหลือแก่ราษฎรผู้ได้รับผลกระทบ และได้มายื่นประท้วงตั้งแต่ 25 เมษายน 2537 จนถึงขณะนี้ (12 พฤษภาคม 2537)¹¹⁸

จนกระทั่งเชื่อนปากมุลได้ก่อสร้างเสร็จและเริ่มทำการจ่ายไฟฟ้าในช่วงแรกตั้งแต่วันที่ 29 มิถุนายน 2537 การเรียกร้องขอค่าชดเชยที่เป็นธรรมสำหรับผลกระทบด้านการประมง ของประชาชนเริ่มขึ้นอีกครั้งเมื่อ 12 กันยายน 2537 โดยตัวแทนประชาชนที่ได้รับผล

¹¹⁶ ผู้จัดการรายวัน (18 พฤษภาคม 2537) : 14.

¹¹⁷ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, “เชื่อนปากมุลวันนี้” มติชน (29 มีนาคม 2537) : 21-34.

¹¹⁸ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, “คำชี้แจงเรื่องโครงการเชื่อนปากมุล” สยามโพสต์ (12 พฤษภาคม 2537): 9-13.

กระทบ จำนวน 30 คน นำโดยนายทองเจริญ สีหาธรรม ร่วมกับนักศึกษา คอทส. ตัวแทนองค์กรสิทธิมนุษยชน และตัวแทนโครงการอนุรักษ์ลำน้ำมูล ร่วมกันแถลงข่าวที่สำนักงานกลางคริสเตียน (สนค.) โดยเรียกร้องต่อรัฐบาล 5 ประเด็นคือ¹¹⁹

1. ขอให้จ่ายค่าทดแทนการประมง ในช่วงระยะเวลาการก่อสร้างเขื่อนจนถึงปัจจุบัน เป็นจำนวน 35,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี เป็นระยะเวลา 3 ปี
2. จัดที่ดินทำกินให้ชาวประมงที่ไม่มีที่ดินทำกิน จำนวน 10 ไร่ต่อครอบครัว
3. ขอให้พิจารณาทบทวนวิธีการนำพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 มาปฏิบัติต่อประชาชน เพราะถือว่าเป็นการกั้นกั้วประชาชนผู้เดือดร้อนอยู่แล้ว
4. กรณีบ้านที่ถูกน้ำล้นหรืออยู่เหนือ 108.5 เมตร รทก. ขอให้พิจารณาโยกย้ายตามรายชื่อที่ยื่นมากับข้อเรียกร้องนี้ และขอให้พิจารณาเพิ่มค่าเรือถอน ค่าขนย้าย ค่าแรงปลูกสร้างใหม่ ค่าวัสดุเสียหาย ตามที่ได้เรียกร้องมาหลายครั้งแล้ว
5. ขอให้รัฐบาลพิจารณาอย่างเร่งด่วนในกรณีปลีกย่อยอื่น ๆ

ต่อมากลุ่มคัดค้านดังกล่าวได้เดินทางไปยื่นหนังสือร้องเรียนถึงนายกรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาลให้ช่วยแก้ปัญหาความเดือดร้อนดังกล่าว โดยมีรองเลขาธิการนายกรัฐมนตรีฝ่ายการเมืองเป็นผู้รับเรื่องร้องเรียนนั้น แต่การร้องเรียนดังกล่าวก็ไม่ได้รับการตอบกลับแต่อย่างใด ทำให้กลุ่มคัดค้านก็ได้รวมตัวกันอีกครั้งประมาณ 2,000 คน ประกอบด้วยประชาชนที่ได้รับผลกระทบ โดยการนำของ น.ส.วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ และนายทองเจริญ สีหาธรรม ชุมนุมที่หน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อ 17 ตุลาคม 2537 ยื่นยื่นข้อเรียกร้องเดิมกับผู้ว่าราชการจังหวัดคนใหม่ นายนิธิตกดี ราชพิตร จนล่วงมาถึงคืนของวันที่ 24 ตุลาคม 2537 คณะกรรมการพิจารณาช่วยเหลือราษฎรผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล มีมติเป็นเอกฉันท์ให้จ่ายค่าชดเชยแก่ชาวประมง 2 ประการ คือ ในรายได้ไม่ถึง 10,000 บาทเดิม ให้จ่ายเพิ่มเป็นกรณีพิเศษจนครบ 10,000 บาท และรายได้ค่าชดเชยเกิน 10,000-97,000 บาท ให้คงรับเท่าเดิม ทำให้กลุ่มคัดค้านไม่พอใจในมติดังกล่าว¹²⁰

หลังจากนั้น กลุ่มคัดค้านจึงเดินทางกลับมาที่อำเภอโขงเจียม แต่เจ้าหน้าที่ทหารพรานและอาสาสมัครรักษาดินแดนเตรียมสกัดไม่ให้กลุ่มผู้ชุมนุมไปชุมนุมที่สันเขื่อน กลุ่ม

¹¹⁹ ผู้จัดการรายวัน (13 กันยายน 2537) : 14.

¹²⁰ สยามโพสต์ (26 ตุลาคม 2537) : 9.

ดังกล่าวจึงเดินทางไปยังหมู่บ้านต่างๆ ที่ได้รับความเดือดร้อน ในระหว่างทางมีใบปลิวโจมตี กลุ่มเดินขบวนว่าเป็นคอมมิวนิสต์เก่า และร่วมกันนักศึกษาที่เรียนไม่จบจะทำให้บ้านเมือง ปั่นป่วน¹²¹ ในที่สุดกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้าน ประมาณ 1,500 คนจึงเดินทางไปชุมนุมกันที่สันเขื่อน และทำการรื้อลวดหนามที่เจ้าหน้าที่ตำรวจและ กฟผ. นำขวางทางไว้ เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2537 หลังจากปักหลักชุมนุมที่อำเภอโขงเจียมมาตั้งแต่วันที่ 15 พฤศจิกายน ขณะที่นาย สาวิตต์ โพธิวิหค ยืนยันว่าจะไม่ลงไปเจรจาด้วยอย่างแน่นอน¹²² ขณะเดียวกันสถานการณ์ ชุมนุมเริ่มล่อแหลมมากขึ้น กลุ่มผู้ชุมนุมกลัวว่า กฟผ. จะสร้างสถานการณ์เพื่อใส่ร้ายกลุ่มผู้ ชุมนุม และอาจเกิดการปะทะกับกลุ่มสนับสนุนของนายเสวก บรรเทา อีกครั้ง ส่วน กฟผ. ได้ ส่งเจ้าหน้าที่ไปแจ้งตำรวจให้ดำเนินคดีกับกลุ่มผู้ชุมนุมในข้อหาบุกรุก และทำลายทรัพย์สินของ ทางราชการ ทางด้านนายนิติรัตน์ ทรัพย์สมบูรณ์ ในฐานะตัวแทนกลุ่มผู้ชุมนุม เดินทางเข้าพบ หัวหน้าตำรวจ เพื่อยืนยันขอมอบตัวผู้คดีที่ กฟผ. แจ้งไว้พร้อมรายชื่อประชาชนอีก 1,827 คน ที่ขอมอบตัวผ่านไปยังผู้ว่าราชการจังหวัด และมีการตั้งข้อสังเกตว่ารายชื่อประชาชนที่ กฟผ. แจ้งความไว้ บางคนไม่ได้มาร่วมในการชุมนุมครั้งนี้¹²³

ในขณะที่กลุ่มผู้ชุมนุมยังคงปักหลักชุมนุมอยู่ที่เดิม ประชาชนที่ได้รับผลกระทบ จากเขื่อนสิรินธร ประมาณ 500 คนได้รวมตัวกันอยู่ที่หน้าที่ทำการเขื่อนสิรินธรเพื่อรื้อยื่น หนังสือ เรียกร้องสิทธิในที่ดินแก่นายสมบูรณ์ มณีนาวา ผู้ว่า กฟผ. แต่ได้ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจ ใช้รถดับเพลิง 3 คัน ฉีดน้ำเข้าใส่เพื่อสลายการชุมนุม ในขณะที่นายสมบูรณ์ มณีนาวาได้เจรจากับ ตัวแทนกลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านเขื่อนปากมูล ณ ที่ทำการเขื่อน โดยมีนักวิชาการจากโครงการ สันติวิธี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมประสานงานด้วย แต่ผลการเจรจาไม่มีข้อยุติ เนื่องจาก กฟผ. ยืนยันว่า ไม่สามารถชดเชยค่าเสียหายทางการประมงตามที่เรียกร้อง เพราะคณะกรรมการส่วนใหญ่ไม่เชื่อว่าในท้องน้ำ 36 กิโลเมตร จะสามารถจับปลาได้ถึงจำนวนที่มีการ ประเมินความเสียหายดังกล่าว และผลกระทบที่เกิดกับการประมงไม่ได้เกิดจากการสร้างเขื่อน เพียงอย่างเดียว แต่มาจากปัจจัยอื่นๆ อาทิ การปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำ ปากฎการผัน แล้งในปี 2534-2536 เป็นต้น¹²⁴

¹²¹ ผู้จัดการรายวัน (21 พฤศจิกายน 2537) : 15.

¹²² สยามโพสต์ (29 พฤศจิกายน 2537) : 14.

¹²³ สยามโพสต์ (1 ธันวาคม 2537) : 2.

¹²⁴ ผู้จัดการรายวัน (8 ธันวาคม 2537) : 7.

จากเหตุผลดังกล่าวไม่เป็นที่พอใจแก่กลุ่มผู้ชุมนุมและยังคงปักหลักชุมนุมต่อไป ในขณะที่ความกดดันต่างๆ เพิ่มมากขึ้น แต่ก็ไม่มีปฏิกิริยาใดๆ จากฝ่าย กพผ.และรัฐบาล ทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมปรับขบวนใหม่โดยใช้ชื่อว่า “คณะกรรมการชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้าง เขื่อนปากมูล” (ชชช.) ได้ออกจดหมายเปิดผนึกชี้แจงการชุมนุมที่ยังยึดเยื้ออยู่ในพื้นที่ว่า เพียงต้องการให้รัฐบาล และ กพผ. แก้ไขผลกระทบจากเขื่อน ซึ่งจะต้องกระทำก่อนที่เขื่อนจะสร้างเสร็จ เพราะเคยมีตัวอย่างมาหลายแห่งว่า ถ้าประชาชนไปเรียกร้องเอาที่หลังเป็นเรื่องยากลำบากมากที่จะได้รับการสนองตอบ พร้อมทั้ง ระบุข้อเรียกร้องเดิมที่ยืนยันมาตั้งแต่ต้น เพื่อยืนยันแก่รัฐบาลอีกครั้ง พร้อมกันนั้นนายบำรุง คะโยธา ได้แถลงต่อผู้สื่อข่าวว่าจะขอเข้าพบนายกรัฐมนตรี เพื่อพูดคุยแก้ปัญหาผลกระทบจากเขื่อนปากมูลและขีดเส้นตายหลังปีใหม่ว่า หากยังไม่มีการแก้ไขปัญหาใดๆ ต่อกรณีดังกล่าว สกยอ. จะรวมพลเข้ามาทวงสัญญาต่างๆ ที่รัฐเคยให้ไว้ตั้งแต่ปีที่แล้วทันที จนกระทั่งการชุมนุมของ สกยอ. ที่เป็นผลพวงมาจากกรณีการเรียกร้องของประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลนี้จะยุติลงไปแล้ว แต่การแก้ไขต่อกรณีการเรียกร้องค่าเสียหายทางการประมง ยังไม่มีที่ท่าว่าจะเกิดขึ้น¹²⁵

อย่างไรก็ตาม เมื่อเริ่มปี พ.ศ.2538 การตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของกลุ่มคัดค้านเขื่อนไม่มีที่ท่าว่าจะเกิดขึ้น จึงทำให้กลุ่มคัดค้านได้ชุมนุมที่บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานีเป็นเวลาถึง 2 เดือน (มกราคม-กุมภาพันธ์) ซึ่งก็ไม่มีปฏิกิริยาใดๆ จากฝ่ายรัฐบาล เป็นผลให้กลุ่มคัดค้านเคลื่อนขบวนจากศาลากลางไปยึดสันเขื่อนปากมูลโดยปักหลักชุมนุมอย่างสงบ ระหว่างนั้นรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ได้มีการปรับคณะรัฐมนตรีเนื่องมาจากพรรคความหวังใหม่ได้ถอนตัวจากการร่วมรัฐบาล ซึ่งนายชวน หลีกภัย ได้นำพรรคชาติพัฒนาเข้ามาแทน โดยมีนายกร ทัพพะรังสี เป็นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ดูแลรับผิดชอบ กพผ. ซึ่งรับผิดชอบปัญหาเขื่อนปากมูลแทนนายสวัสดิ์ โพธิวิหค โดยนายกร ทัพพะรังสี ได้แต่งตั้งคณะกรรมการช่วยเหลือและพัฒนาอาชีพเกษตรกรประมงในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ประกอบด้วย ผู้แทนส่วนราชการ ผู้แทนประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนและผู้แทนนักวิชาการเข้าร่วม มีนายปลอดประสพ สุรัสวดี อธิบดีกรมประมงเป็นประธาน ซึ่งนายปลอดประสพ ได้ทำหน้าที่ประสานงานการเจรจาบรรลุมติข้อตกลงร่วมกันในที่สุด โดยประชาชนจะได้รับค่าชดเชยจากอาชีพประมง ครอบคลุมแล้ว 30,000 บาท และมีเงินกองทุนพัฒนาอาชีพอีก 194 ล้านบาท ที่จะจัดสรรไปตามสหกรณ์หมู่บ้านต่างๆ ในท้องที่อำเภอ

¹²⁵ สยามโพสต์ (27 ธันวาคม 2537) : 14.

โขงเจียมและพิบูลมังสาหาร¹²⁶ เป็นผลให้การคัดค้านเขื่อนที่ยาวนานมาเป็นเวลาประมาณ 6 ปี
เศษใน 5 รัฐบาล ได้ยุติลงด้วยความร่วมมือของทั้งสองฝ่ายที่เกิดขึ้น ในอนาคตก็ไม่อาจคาด
การณ์ได้ว่าปัญหาเขื่อนดังกล่าวจะปะทุขึ้นมาอีกเนื่องจากผลกระทบที่อาจจะปรากฏขึ้นในภาย
หลัง ซึ่งเมื่อถึงช่วงเวลาดังกล่าวจัดเป็นขั้นตอนของการศึกษาในขั้นการนำนโยบายไปปฏิบัติ
และการประเมินผลของนโยบายโครงการเขื่อนปากมูลต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²⁶ ผู้จัดการรายวัน (23 มีนาคม 2538) : 6.